

HOTIMIR TIVADAR

NORMATIVNI VIDIK SLOVENŠČINE V TRETJEM TISOČLETJU – ARTIKULACIJA, PERCEPCIJA IN KODIFIKACIJA FONEMA /v/

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.29.2.03](https://doi.org/10.3986/JZ.29.2.03)

V članku so pregledane in komentirane pretekle raziskave glasovnih uresničitev fonema /v/, ki bodo umeščene v sodobno situacijo. Dodatno je opravljena kontrastivna analiza slovnicega opisa, od metodoloških usmeritev in instrumentalnih meritev do pretekle ter še veljavne kodifikacije, ki temeljijo na opisu v *Slovenski slovnici*. Opravljena je slušna in instrumentalna analiza variant fonema /v/ v realno izgovorjenih besedilih obeh univerzitetnih fonetičnih učbenikov, vključno z analizo in ustrezno umestitvijo preteklih raziskav. Na koncu je predstavljen predlog kodifikacije fonema /v/.

Ključne besede: fonem /v/, pravorečje, fonetika, fonologija, Jože Toporišič

The Normative Aspect of Slovenian in the Third Millennium: Articulation, Perception, and Codification of the Phoneme /v/

This article reviews and comments on past research on the phoneme /v/ to situate it in the contemporary situation. Additionally, a contrastive analysis of the grammatical description is made, from methodological orientations, instrumental measurements and past and still valid codification based on the description in the *Slovenska slovnica* (Slovenian Grammar) by Jože Toporišič. An auditory and instrumental analysis of the variants of the phoneme /v/ in the real pronounced texts of the two university phonetic textbooks is carried out, including an analysis and appropriate placement of past research. Finally, a proposal for the codification of the phoneme /v/ is made.

Keywords: phoneme /v/, standard pronunciation, phonetics, phonology, Jože Toporišič

Hotimir Tivadar ■ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta ■ hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si ■

 <https://orcid.org/0000-0001-9464-9457>

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, in v okviru dela za pravopisno komisijo; avtor tega prispevka je član ožje pravopisne komisije pri ZRC SAZU.

1 Uvod

Opis glasovnih uresničitev fonema /v/¹ je najvariantnejši in normativno najzahtevnejši del slovenskega glasoslovja, kar je treba razrešiti tudi v okviru novega glasoslovnega orisa v *Pravopisu 8.0* (2023). Naj na začetku tega razpravljanja opozorim na težavnost opisa slovenskega pravorečja, ki se je oblikovalo skozi zgodovino predvsem od druge polovice 19. stoletja naprej z namenom združevati govorce slovenskega jezika; slovensko pravorečje in javni govor sta sicer zares zaživela šele po letu 1991 (več v Tivadar 2012). Zato so nedorečenosti in nerazumevanje tega področja v bistvu opravičljivi. »Mladost« pravorečne in retorične stroke nas zavezuje k nadaljnjemu raziskovanju slovenskega javnega govora, ki mu je pravorečni opis v kodifikacijskem priročniku tudi namenjen. Pogosta težava sodobne glasoslovno-pravorečne znanosti je v mešanju zasebnega govora (narečje, mestni govor ali druga zasebna govorica) in javnega govornega nastopanja (pravila retorike, knjižni jezik), ki je povezano s pisnim jezikom. In tudi pravorečni problem fonema /v/ je vezan na zapis s črko ⟨v⟩, ki se je v preteklosti delno prekrivala tudi s črko ⟨l⟩ (pravorečni problem *bravec/bralec*). V tem članku se bomo osredinili na pravorečno-pravopisni problem fonema /v/, kot se kaže skozi glasoslovno-pravorečne raziskave in razprave. Predvsem se bomo usmerili v fonetično-fonološki opis slovenskega jezika, pri čemer nam bo vodilo dejanska uresničitev izgovora glasu in ne le distribucijski (fonološki) model predvidljivosti najmanjših pomenskorazločevalnih jezikovnih enot, kot nekateri razumejo fonem.

Akustične meritve so se na Slovenskem izvajale že od leta 1961 naprej, ko je Toporišič raziskoval najprej v Zagrebu in nato v Hamburgu, kasneje pa so raziskave nadaljevali Srebot Rejec (od leta 1975 naprej),² Komar – Šuštaršič – Petek

¹ V slovenskem jezikoslovju je fonem /v/, ki je v slovenskem knjižnem jeziku zvočnik, pogosto zapisan s simbolom »v«. Tak IPA-simbol zaznamuje izgovor zvenečega zobnoustničnega nezvočnika, ki ima svoj zvenečnostni fonološki par v nezvenečem zobnoustničniku /f/. Zaradi zvočniške narave fonema /v/ je v članku, z izjemo neposrednih navedkov, uporabljena oznaka za zobnoustnični zvočnik (aproksimant) /v/. Pri tem moramo izpostaviti, da je Toporišič večinoma upošteval zapis IPA, tudi simbol za nezvenečo priporniško varianto [ʋ] je bil dodan v IPA-abecedo že 1900 kot »nezveneči mehkonebni/ustnični pripornik«; naveden je namreč pri obeh mestih izgovora, tako mehkonebnem kot ustničnem mestu izgovora (gl. str. 6, 7; https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_hist/images/1900_sc.png). Tako imenovana zveneča dvoustnična varianta je kot »ustnično-mehkonebni aproksimant [w]« opredeljena že od prve objave abecede IPA leta 1888. Pri simbolih in načelih transkripcije sodobne IPA sta obe varianti opredeljeni takole: [w] – zveneči mehkonebno-ustnični aproksimant, [ʋ] – nezveneči mehkonebno-ustnični pripornik (gl. Handbook of the IPA 1999: ix).

² Tatjana Srebot Rejec se je zelo zavzemala za drugačen opis in tudi status fonema /v/, ki ga je opredeljevala kot precej samoglasniški, u-jevski fonem, zato navajam malo daljšo opredelitev fonema /v/. »To njeno [tj. Tatjane Srebot Rejec – H. T.] lestvico Jurgec sprejme in navaja (v < m, n < l < r < j), jo pa dopolni z [u], ki ga, kot Jurgec pravilno ugotovi, pri meni ni. Ne pozna pa nobenega mojega dela, kjer se izrecno ukvarjam s sklopi, z zvočnikom /v/ oziroma z zvočniki na

(od 1995), Tivadar (od 1999), Jurgec (od 1999), Huber (od 2005), Horjak (od 2018) idr. Prosto dostopni program Praat (Boersma-Weenink 1991–) nam omogoča hitro in enostavno merjenje akustičnih značilnosti govora, pri čemer največji izziv danes predstavlja izbor govorcev in gradiva. Predvsem v pravorečno-pedagoškem smislu je treba govor smiselno opisati za uporabnika in govorca knjižnega jezika.

2 RAZISKOVALNE METODE IN GRADIVO TER NEKDANJE TEORETIČNE PREDPOSTAVKE

V prispevku je opravljena temeljita diskurzivna analiza različnih objav, pri čemer je osrednja pozornost namenjena Toporišičevim raziskavam, ki so imele tudi največji vpliv na slovensko jezikoslovje, jezikovno kulturo (normativne usmeritve v šolah, vključno s šolo govora na Radiu Slovenija) in kodifikacijo. Nato izpostavljamo eksperimentalne meritve slovenskega knjižnega govora (predvsem Tatjane Srebot Rejec). Izpostavljam tudi svoje raziskave, saj je bila po letu 1999 opravljena le ena slušna raziskava izgovora fonema /v/ v medijskem govoru (Gošte 2012). Instrumentalne (*Kay Elementrics*) in slušne meritve so že leta 1999 pokazale na u-jevskost fonema /v/, kar je zapisala že Tatjana Srebot Rejec v svojih raziskavah (1981, 1999). Ostale razprave po letu 2000 so bile večinoma kritike preteklih raziskav oz. povzemanje starih ugotovitev. Fonem /v/ je bil opisan tudi v priročniku IPA (Šuštaršič – Komar – Petek 1995) in tudi kasneje v SP 2001.

Do zdaj niso bile povsem natančno pregledane in analizirane niti Toporišičeve opredelitve glasov, fonemov in njihovih variant v Toporišičevi prvi fonetični knjigi (1961) niti v njegovi *Slovenski slovnici* (npr. komentar sonogramske slike zvenečega in nezvenečega [w] in [ɱ], naslovljene kot podoba 9 v ponatisih *Slovenske slovnice* šele od leta 2000, ki pred tem ni bila oštevilčena – Toporišič 1991: 93).³

Na novo smo opravili slušno analizo in instrumentalne meritve fonema /v/ v programu Praat na podlagi primerov iz obeh slovenskih fonetičnih vadnic – v prvi fonetični vadnici Jožeta Toporišiča *Slovenski jezik na pločama* (1961) in *Fonetika 1*

splošno. [...] Leta 1975 sem na oddelku za slavistiko pri prof. Jožetu Toporišiču opravila magistririj in je torej on nadziral moje delo. [...] Ker sem se morala pri svojem delu držati Toporišičeve interpretacije fonema /v/ in njegovih alofonov [v, ʋ, w, ɱ], ki da spadajo med soglasnike (razen [ʋ], ki je del dvoglasnika), je /v/ s svojimi alofoni prelamljal vsa pravila slovenskega jezikovnega sestava, da zvočna polnost v slovenščini – tako kot pri mnogih drugih jezikih – narašča od robov zloga proti sredini: < >, to se pravi N(ezvočnik) + Z(vočnik) + V(okal) + Z(vočnik) + N(ezvočnik) (NZVZN). Zato sem se nekaj let kasneje temeljiteje lotila tega vprašanja in objavila svoje izsledke leta 1981 v Scando-Slavici. [...] V slovenščini imamo fonem /v/ (ki se tudi lahko realizira kot aproksimant [ʋ]; glej Jezik in slovstvo 1973/74) samo pred vokali, povsod drugod pa /u/. [...] Zvočniški sklopi v končnem položaju pa niso možni, če sledi manj zvočno polnemu bolj zvočno poln glas, kot npr. kamer, žanr, žemelj.« (Srebot Rejec 1999)

3 Od zadnje glasoslovne strani sem jih oštevilčil sam, saj te strani s podobami instrumentalnih meritev na gladkem papirju niso oštevilčene, verjetno so bile zaradi višje ločljivosti in posebnega tiska dodane naknadno.

avtorjev H. Tivadarja in U. Batiste (2019). V tem okviru je redefiniran tudi opis fonema /v/, kot se kaže v preteklih znanstvenih objavah in ob novi interpretaciji že objavljenih rezultatov ter ob novi slušni in instrumentalni analizi. Pri tem je prese- netljiva predvsem povezava med fonetično opredelitvijo fonema /v/ v delu *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961) in v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976–2004) ter *Slovenskem pravopisu* (2001). V vseh delih je zapisana dvoustnična izgovarjava nepredsamoglasniških variant, ki so v primerjavi s tujimi jeziki zelo blizu samoglas- niku [u] oz. [U] (1961)⁴ in v bistvu dvoglasniške, ki je v prvi vadnici (1961) zapisan tudi s simbolom [w]. Sonagramski opis nezvenečega [ɱ] in zvenečega [w] v *Sloven- ski slovnici* pa kaže na »prazno« akustično sliko (Toporišič 2000: 93), kjer ni šuma, tudi osnovnega tona praktično ni, zato ga tudi ni mogoče ne slišati ne izmeriti (doka- zati) v Praatu (več v nadaljevanju s konkretnim primerom iz *Slovenske slovnice*). Opis pripornikov [ɱ] in [w] je bil zato v teh preteklih priročnikih, ki so odločilno vplivali na kodifikacijo, bolj shematičen kot pa realno slišen. O dejanski izgovar- javi, neslišni dvoustnični pripori, ob odsotnosti slik izgovora ne moremo soditi, zato moramo zaupati opredelitvi znanstvenika, ki je verjetno ob opazovanju samega sebe in drugih govorcev ti dve varianti opredelil kot dvoustnični.

3 PRAVOREČNI PROBLEM FONEMA /v/ IZ PRETEKLIH IN SODOBNIH ZNANSTVENIH OPISOV

Fonem je najmanjša pomenskorazločevalna zvočna enota v jeziku, fonologija ži- vega jezika pa mora biti opisovana na osnovi fonetičnih uresničitev. To stališče zagovarjamo v tej razpravi. Temeljni problem pri opisu fonemske problematike v slovenskem in tudi mednarodnem jezikoslovju predstavljajo različna metodološka izhodišča, v katerih se nakazuje nasprotje med diahronijo in sinhronijo. Bistvo pro- blema oz. nestrinjanja so lahko različna izhodišča, kar poznamo tudi v svetovni fo- nologiji. Osnovna razlika je pogled na opis posameznih zvočnih enot, še posebej v smislu norme, kar se kaže pri različni distribuciji fonemov in tudi razumevanju termina *fonem*.

En del fonetično-fonološke stroke je pri opredeljevanju bistveno bolj usmer- jen v sistemiziranje glasov na fizikalno-fizioloških temeljih – izgovorjene glasove artikulacijsko-akustično analiziramo in jih na osnovi pomenske razločevalnosti, tj. ob upoštevanju uporabnika, sistemiziramo v foneme (izvor v praški fonetični šoli s Trubeckojem, kjer je raziskoval tudi France Bezlaj). Ta jezikoslovna smer izhaja iz realnega javnega govora, ki ni do potankosti pripravljen in nadzorovan, pomemben je tudi širok korpus – iz realnega v abstraktno.

4 Glede na sheme samoglasnikov in opredelitev 30 fonemov slovenskega jezika je v delu *Slo- venski jezik na pločama* kratki naglašeni oz. nenaglašeni *u*, tj. /U/ (vélika črka), opredeljen kot samostojni fonem (Toporišič 1961: 19).

Del jezikoslovja (izvor v raziskovalcih Hjelmslevu – kopenhavska strukturalistična šola – in Bloomfieldu), ki ga zasledimo tudi na Slovenskem, pa se ukvarja v prvi vrsti z distribucijo fonemov glede na predviden sistem, tj. z razvrstitvijo glasov, fonemov v strukturi (tukaj prevladuje abstraktno nad realnim). Ta strukturalistični princip je zelo uporaben pri opredelitvi posameznih glasoslovnih načel iz preteklosti in pri opredeljevanju razvojnih tendenc. Vprašanje pa je, koliko je pretežno distribucijski model opredelitve fonemov uporaben za sodoben fonološki opis, ki je potem podlaga sodobnemu pravorečju.⁵

Fonem /v/ je v slovenskih priročnikih in tudi pri pouku (tudi na pisnem delu mature) predstavljen kot najpomembnejši pravorečni problem, kar se je pokazalo tudi ob obravnavi prenovljenega glasoslovnega orisa, s katerim je Pravopisna komisija smiselno upoštevala realno javno rabo in tudi izkušnje iz poučevanja fonetike v zadnjih 25 letih. Mnogi komentarji so se opirali na Toporišičev opis v *Slovenski slovnici* in njenih predhodnicah – učbenikih *Slovenski knjižni jezik 1–4* (1965–1979) – ob umanjkanju novih raziskav. V bistvu niti ni bilo dosti preverjanja že zapisanih značilnosti, npr. interpretacije sonagramskih slik. Zato v članku kritično pretresemo objavljene članke in kodifikacijske zapise, ki še vplivajo na današnjo normo in kodifikacijo. Zapletenost opisa fonema /v/ izvira iz slovenske narečne raznolikosti in različnosti pisnega jezika, poleg tega pa tudi iz želje po strukturalistični klasifikaciji, ki je bila namenjena predvsem pedagoškemu delu tako na srednjih šolah kot tudi na fakulteti in širše. Toporišič je bil namreč pisec srednješolskih učbenikov, kamor lahko štejemo tudi *Slovenski knjižni jezik 1–4*, saj vsebuje med drugim tudi vprašanja in deluje kot priročnik pri pouku. K srednješolskemu pouku se je še bolj usmeril v devetdesetih letih, ko je napisal učbenika *Slovenski jezik in sporočanje 1* in *2* (1994, 1996). Kot piše njegova nekdanja asistentka Mateja Hočevar Gregorič, je Toporišič zagovarjal stališče, da morajo tudi srednješolske učbenike pisati strokovnjaki in ne samo srednješolski praktiki; med drugim je omenil, da imajo pedagoške izkušnje tudi visokošolski učitelji (Hočevar Gregorič 2015: 8–9). Njegovo delo za splošno uveljavitev sodobnih strokovnih jezikoslovnih spoznanj, tj. pomembno vlogo visokošolskih učiteljev, je bilo v skladu z njegovim stališčem, da bi moral knjižno kakovostno govoriti vsak, ki je končal srednjo šolo (Toporišič 2004: 15). Posebej se je zavzemal za

5 Mnoge napetosti, ki so se pokazale tako na pravorečnem posvetu kot tudi ob javni razpravi ob objavi glasoslovnega orisa *Pravopisa 8.0* (2023), so posledica različnega pogleda na fonetično-fonološki opis. Fonetično-fonološki opis, kot ga zagovarjamo pri Pravopisni komisiji, je usmerjen v rabo in nato v fonološki opis (temelji na principih praške strukturalistične šole in korpusnega jezikoslovja; gl. Palková 1997: 120–121), saj gre za opis realne norme in pisanje priročnikov za uporabnike. Znanstveno je možnih še več pristopov in so mnogi zelo aktualni v sodobni znanosti, od omenjene kopenhagenske strukturalistične šole do zelo aktualne optimalnostne teorije in še aktualnejše prozodične fonološke smeri (o različnih teorijah in principih fonetično-fonoloških raziskav gl. Clark – Yallop – Fletcher 2007: 400–431; Palková 1997: 125–127).

povezovanje visokošolskega, znanstvenega in srednješolskega področja, pri čemer je posebno pozornost namenjal slovenskemu jeziku in njegovi pomembni vlogi v družbi. Toporišiču kot profesorju na ljubljanski filozofski fakulteti, kjer je bil kot predavatelj zares sprejet šele po svojem 50. letu, ne moremo očitati strukturalnosti in želje po pedagoškem delu.⁶

O njegovi pomembni vlogi pri srednješolskem pouku in v širši družbi pričajo naslednje besede:

Po ne lahkkih besednih bitkah z nasprotniki modernega strukturalizma so njegov Slovenski knjižni jezik 1–4 slabi dve desetletji uporabljali gimnazijci, osnovnošolci pa so njegovo teorijo spoznavali preko učbenikov *Naš jezik* 6–9, ki jih je napisal njegov učenec F. Žagar. Neprecenljiv je tudi njegov prispevek v obliki recenzij, kritik in polemik. Čeprav so današnji učbeniki didaktično povsem drugačni, se v njih večinoma ohranja teorija, zapisana v Toporišičevi Slovenski slovnici. (Gregorič Hočvar 2015: 14)

Osnovni problem slovenskega jezikoslovja je bilo dolgo časa nepreverjanje Toporišičevega jezikoslovnega dela, še posebej glasoslovnega opisa, ki je veljal za najboljšega, prav gotovo pa je metodološko in instrumentalno najraznovrstnejši, še posebej če upoštevamo vključitev Bezlajevih skiagramov v Slovensko slovnico (1976–), (gl. Tivadar 2008). In prav ostrina diskusije in nepreverjanje njegovih pomembnih raziskav je v marsičem tudi zameglila vsebino (prim. Toporišič 2003). Navezanost na v sedemdesetih letih določeni glasoslovni opis, ki se ni spreminjal niti preverjal vse do leta 1995, je velika še danes, tudi v slovenskem šolskem prostoru, kjer še vedno velja osnovna delitev fonema /v/ na štiri fonemske variante: [v,⁷ w, m, ũ].⁸ Glavna pomanjkljivost težnje po nespremenljivosti opisa in nepre-

6 Čeprav je bil kot neizprosni polemik in zelo strog profesor dostikrat precej neprijazen, je vse do zadnjega, dokler so mu dovolili, izvajal izpite za študente, ki jim je odpredaval pred dokončno upokojitvijo 1997. S tem je v 21 letih izvajal univerzitetni pouk več kot tisoč študentom, ki so njegovo znanje in nazore prenašali v slovenske šole ali pa niso poučevali jezika. O tem več na drugem mestu.

7 Že Bezlaj je uporabil simbol za zobnoustnični aproksimant, tj. zvočnik ([v]). Tako v Toporišičevih delih, vključno s *Slovenskim pravopisom* 2001, kot tudi v učbenikih se načeloma rabi simbol za črko (/v/), ki pa zaznamuje zobnoustnični zvoneči pripornik, tj. nezvočnik (gl. preglednico IPA v Handbook of the IPA 1999: ix). Fonem /v/ spada med zvočnike, predvsem zaradi svojih dvoustničnih zelo samoglasniških variant, prav tako pa v knjižnem jeziku tudi ni podvržen premeni po zvonečnosti (npr. *sivka* – [siŭka], *prav* – [praŭ]). Simbol za zobnoustnični zvočnik (aproksimant) uporabljamo pri predstavitvi svojih ugotovitev, sicer pa sledimo izvorno rabi pri posameznih jezikoslovcih.

8 Ob predstavitvi glasoslovnega orisa novega *Pravopisa 8.0* (2023) je nekatere pripombe sicer manjšega dela jezikoslovcev zaznamovalo nespoštljivo razpravljanje, nerazumevanje predlaganega opisa in apriorno nasprotovanje (gl. zapisnike pravopisne komisije v zadnjih mesecih 2022 in v začetku 2023), kar kaže na željo po nespremenljivosti. Toda s sodobno normo, IPA-transkripcijo in novejšimi primeri (tudi prevzetih besed) v bistvu sledimo Toporišičevemu opisu, še posebej artikulacijski opoziciji med zobnoustničnim in dvoustničnim izgovorom (natančno fonetično opisano predvsem v Toporišič 1961). Na osnovi ponovne interpretacije meritev in opredelitev fonema /v/ pri Toporišiču, novih meritev, izkušenj pri pedagoškem delu in posveto-

verjanju slovenskega glasoslovnega slovnicega opisa je neopisovanje sprememb v jeziku in neuporaba novih tehnoloških možnosti za govorno analizo, ki lahko natančneje opišejo določeno jezikovno značilnost. Tudi preverjanje že zapisanih dejstev in drugačen pogled na nekdanje trditve lahko izboljšata opis jezika. Opisovanje le na osnovi lastnega teoretičnega znanja, izgovora in izbora le redkih »pravih« govorcev vodi do zamejitve korpusa, ki je odmaknjen od sodobnega uporabnika. Tudi opravljene meritve in ponazoritve v Toporišičevi slovnici je treba preveriti, tako teoretično (interpretacija določenih trditev) kot tudi z določenimi novimi meritvami.⁹ Toporišičeve fonetične raziskave so sicer bile najboljše in metodološko raznolike, ker je imel možnost raziskovati v Zagrebu pri utemeljitelju znanstvene fonetike in fonologije Petru Guberini (Toporišič je svoje jezikoslovno delo začel prav na področju fonetike) in kasneje v Hamburgu, kar je zbrano v *Slovenski slovnici*. Prav tako je te svoje raziskave tudi kasneje objavljajal in o tem predaval. Toda te raziskave ravno zaradi prej opisanega odnosa do znanosti niso bile zares ovrednotene (ali raziskovalno ponovljene; delni komentar in dopolnitev tako opisa fonema /v/ kot samoglasniškega sestava in naglaševanja je opravila Tatjana Srebot Rejec, ki pa svojih spoznanj ni uveljavila v splošni javnosti), saj to niti ni bilo dovoljeno, kar se je pokazalo ob Toporišičevi objavi, komentarju vseh fonetičnih analiz v *Slavistični reviji* ob Svetovnem slavističnem kongresu (Toporišič 2003) – v tem članku je zavračal vse raziskave razen svojih. Tovrstno delovanje znanstvenika je najverjetneje posledica Toporišičevega boja za mesto v slovenskem akademskem prostoru – o tem je največ povedal v dokumentarnem filmu *Samotni hodec skozi neprijazni čas* (2011), v katerem pravi, da se je moral vrniti iz Zagreba v Ljubljano, narodovo središče; ta znanstvena pot domov pa je vodila preko mnogih gostovanj v tujini. Vpliv njegovih opisov in shematskih opredelitev je velik in ga moramo upoštevati pri nadaljnjih raziskavah.

vanja v ožji pravopisni komisiji pa smo podali določene spremembe. Ožja pravopisna komisija, ki je predlagala te spremembe, smo: Helena Dobrovoljc, predsednica komisije, Tina Lengar Verovnik, Marta Kocjan Barle, Nataša Jakop, Janez Orešnik, Hotimir Tivadar in Peter Weiss, ki je sodeloval tudi pri delu prejšnje komisije za izdelavo prejšnjega kodifikacijskega pravopisnega priručnika *Slovenski pravopis* (2001).

9 Za lažje razumevanje nezadostne raziskanosti slovenskega glasoslovja, predvsem pravorečnega vidika, naj omenim nekaj avtobiografskih dejstev: Avtorja tega prispevka so pospremili na študij fonetike in fonologije z besedami, kaj boste sploh še delali, če je že vse odlično narejeno. Komentar mentorice Zdene Palkove v Pragi od leta 1998 je bil, da je treba tudi že narejeno, opisano, celo izmerjeno ves čas preverjati. Ob tem moram omeniti, da je svoj obsežen doktorat na Slovaškem v Prešovu pri fonetiku in fonologu Janu Sabolu zaključil Toporišičev magistrant Drago Unuk. Zaradi zaostanka v raziskavah glasoslovja sodobnega jezika bo morala slovenska znanstvena skupnost podpreti sodobne fonetično-fonološke raziskave.

4 TOPORIŠIČEVA OPREDELITEV FONEMA /v/ V PREDSLOVNIČNIH OPISIH IN UMEŠČANJE FONEMA /v/ V FONETIČNO-FONOLOŠKE OPISE

Slovenski jezikoslovni prostor sta s svojimi tako slušnimi kot instrumentalnimi raziskavami v povezavi s soglasniki v 20. stoletju zaznamovala predvsem France Bezlaj in Jože Toporišič. Kljub prvemu celovitemu artikulacijskemu opisu slovenskih glasov Franceta Bezlaja, od koder je zajemal tudi Toporišič, se moramo ozreti predvsem na Toporišičeve opredelitve fonema /v/, ki so imele prek *Slovenske slovnice* (1976–), pripravljanih del pri slovarju knjižnega jezika (v sedemdesetih in osemdesetih letih) in prek *Slovenskega pravopisa* (2001, sodeloval pa je že pri osnutku, *Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* leta 1981) največji kodifikacijski vpliv. Tudi nekatere Bezlajeve ugotovitve in sheme bomo obravnavali v okviru analize slovnicega opisa, saj so bili Bezlajevi skiagrami vključeni v Toporišičevo slovnico in so kot taki imeli vpliv na oblikovanje norme in sinhronega jezikoslovja. Toporišič se je z naslonitvijo na osrednjeslovensko normo, še posebej Ljubljano kot ekonomsko-politično-kulturno središče, posebej opredelil za zvočniško in dvoustnično izgovarjavo fonema /v/ v položaju ne pred samoglasniki od prvega svojega fonetičnega dela (1961).

4.1 Fonetična opredelitev fonema /v/ in njegovih variant v delu *Slovenski jezik na pločama*

Samo su alofoni i glasovi [ɱ] i [w], a pripadaju fonemu /w-ɱ-v/.¹⁰ (Toporišič 1961: 28)

Vadnica za učenje slovenskega jezika *Slovenski jezik na pločama* (1961) je bila pripravljena na Inštitutu za fonetiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu (41 vaj in recitacij, posnetih na gramofonskih ploščah in tudi na magnetofonskih trakovih) pod vodstvom Petra Guberine na podlagi njegove verbotonalne metode, ki temelji na poslušanju realnih posnetkov in učenju na podlagi določenega slušnega vzora, seveda pod vodstvom učitelja, ki pozna kakovosten izgovor in ga lahko s pomočjo posnetkov tudi popravlja (o tej vadnici in verbotonalni metodi tudi v Tivadar 2023). Knjiga je zasnovana na fonetičnih temeljih, z natančnim opisom slovenskega knjižnega izgovora s poudarkom na poučevanju pravilnega izgovora, v kontrastivni primerjavi neknjižnih (narečnih) izgovorov slovenskih govorcev in glede na različne tuje jezike (od predvsem srbohrvaščine (tudi kajkavščine), angleščine, nemščine, francoščine idr.). Na začetku so zapisane splošne značilnosti slovenskega knjižnega jezika, značilnosti slovenskih fonemov in stavčne intonacije ter naglasi, tudi fonem /v/ oz. posamezne variante tega fonema.

¹⁰ V tem opisu fonema vidimo njegovo fonetično usmeritev v glasovni opis fonemov preko več variant, ne pa le ene imaginarne enote.

Toporišič (1961) fonem /v/ delno opredeljuje že pri naštevanju glasov in fonemov:

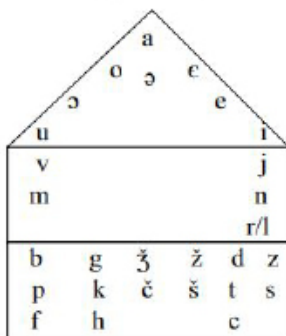
Za jednu tretjino slovenskih glasova prema tome nema posebnih slova. Slovo »v« na primjer obilježava četiri glasa, slovo »l« tri, »e« tri, »lj« sad jedan sad dva itd. (Toporišič 1961: 17)

V tej vadnici je poudarjena Toporišičeva želja po opisu slovenskih glasov, pri čemer pa še ni bila posebej opredeljena fonemska struktura. Toporišič je bil predvsem distribucijski strukturalist, saj je izhajal iz diahronega jezikoslovja, knjižni jezik pa je imel takrat poseben status, tudi idealiziran, na pisni predlogi utemeljen in se ga je bilo treba naučiti:

Nosilec zbornega jezika je jezikovno šolani človek (vsaj do stopnje srednje šole) [...] Zborni jezik je torej na Slovenskem predvsem in najprej pisani jezik. [...] Manj se slovenski zborni jezik govori ne po pripravljeni pisni predlogi, ampak brez nje. [...] Zborni jezik se zlasti veliko bere na radiu, tudi na televiziji, pogosto ga berejo učitelji vseh stopenj, zlasti višjih, duhovniki, politiki, gospodarstveniki ipd. [...] Slovenskega zbornega jezika se človek skoraj nikoli (oz. le redko) ne nauči kot maternega jezika; v veliki meri si ga pridobi šele z zavestnim prisvajanjem (pouk slovenskega knjižnega jezika v šolah raznih vrst in stopenj, tudi v vrtcih), v precejšnji meri pa si to in ono iz zbornega jezika prisvoji na podlagi pasivne ali aktivne udeležnosti v zbornem občeivanju (zadnje npr. pri branju zbornih besedil ali pri poslušanju) (Toporišič 2000: 15).

Zato ni povsem izpostavljaj fonetično-fonoloških odnosov v realnem govoru, npr. iskanju minimalnih parov v govoru, ampak je predvsem razvrščal posamezne glasoslovne enote in šele nato iskal njihovo potrditev v govoru. Poleg diahronih temeljev takratnega slovenskega jezikoslovja s sredine 20. stoletja je bila ta usmeritev pogojena tudi z manjšo možnostjo instrumentalnih analiz, ki jih je sicer Toporišič izvajal predvsem v Hamburgu.

12.1 Eksperimentalno so jezikoslovci s kimografom obdelovali tudi slovenske soglasnike (prim. zlasti F. Bezljaj). V svojo Slovnico (1976) in naslednje izdaje sem iz Bezljaja prevzel skice skiagramov, sam pa sem prispeval tudi sonagrame. V zadnji izdaji te slovnice (2000: 45) sem podal še skico celotnega glasovnega sestava slovenskih fonemov v obliki ptičjega jata (ali hiše): trikotna streha simbolizira vokalizem, pod njo so v prvem pravokotniku zvočniki, v spodnjem pa nezvočniki:

Delitev soglasnikov na zvočnike in nezvočnike sem izpeljal na podlagi distribucijskih značilnosti: po teh so zvočniki soglasniki, ki pred seboj trpijo tako zveneče kakor nezveneče nezvočnike, pred premorom ali nezvenečimi nezvočniki pa nimajo fonoloških nezvenečnosti parov, kar je značilno za nezvočnike: ti v soglasniškem sklopu morajo vsi biti bodisi zveneči bodisi nezveneči.

Slika 1: Toporišič o svojem fonološkem opisu v *Slavistični reviji* 2003 (Toporišič 2003: 133)

Ob trditvi, da je zvenečnost zelo pomembno merilo opredelitve nezvočnikov, je nerazumljiva razvrstitev zvenečega in nezvenečega para fonema /v/, priporniških dvoustničnih [w] in [ʌ], med zvočniške variante tudi v zadnji izdaji slovnice (Toporišič 2000: 74), in to praktično brez komentarja – zvenečnostni minimalni par je namreč značilnost nezvočnikov.

O soglasnikih leta 1961 pravi:

Glasovi [ɣ], [dʒ] i [dʒ] samo su alofoni fonema /x/, /ts/ i /tʃ/; jednako je i [v], kad se na granici dviju riječi izgovara ispred suglasnika, samo alofon fonema /f/. Samo su alofoni glasovi [ʌ] i [w], a pripadaju fonemu /w-ʌ-v/.

U srpsko hrvatskom je jeziku stanje vrlo slično slovenskom, samo što su tu jednakopravni fonematski članovi i parovi /f/-v/ i /tʃ/ i /dʒ/ (s time u vezi i nema alofona [ʌ] i [w]) i što se fonematičnost zvučnog fonema čuva i pred pauzom (bob = /bob/). (Toporišič 1961: 28)

Nadalje v členu 668 v SP 2001 pri fonetičnem opisu nezvočnikov pravi:

Nezvočniki – glasovi najmanjše odprtostne stopnje – so parni po načelu zvenečnosti; brez ustreznega zvenečega fonemskega para so samo f, c in h (ti imajo zveneče samo variante). Pred nezvenečim nezvočnikom stoji v govoru lahko le nezveneči nezvočnik, pred zvenečim pa le zveneči. (SP 2001: 76)

Zvenečnost in minimalni zvenečnostni pari so značilni za nezvočnike. Zveneči in nezveneči par [w] in [ɱ] pri zvočniku /v/ sta zato tudi distribucijsko neustrezna, saj gre za nezvočniško značilnost. Uporabljena IPA-simbola opredeljujeta »nezveneči ustnično-mehkonebni pripornik« [ɱ], torej nezvočnik, in »zveneči ustnično-mehkonebni aproksimant¹¹« [w], tj. zvočnik (Handbook of the IPA 1999: ix). Pri tej distribuciji fonema /v/ v slovenskem jezikoslovju gre za mešanje dveh različnih skupin soglasnikov, ki načeloma ne podlegajo enakim soglasniškim procesom (predvsem premeni po zvenečnosti); ta delitev je ohranjena v *Slovenski slovnici*.

Posebno pozornost v vadnici je Toporišič posvetil dvoglasniškemu [w], ki ga je opredeljeval pri vajah za samoglasnike, čeprav obenem poudarja tudi njegovo nesamoglasniškost, tj. ne povsem u-jevski izgovor:

Organi zauzmu doduše položaj za glas u, ali se odmah izgrađuju, prelazeći u položaj za artikulacijo slijedećeg suglasnika odnosno u stanje mirovanja, kada se nađu ispred pauze. Ako artikulacijski organi istraju dulje vremena u zauzetom položaju, dobivamo vokal [U] ili [u]: [daw] – [dati]. [...] Već je rečeno da razlika između slovenskih dugih i kratkih vokala nije velika; i pored toga treba i u »diftonzima« nastojati, da se postigne i osigura razlika između dugih i kratkih: [pra:w l – [praw] i sl. Za ovakvo razlikovanje imade i fonoloških razloga: [pra:w] [zapisana beseda *pral* – H. T.] znači »prao«, a [praw] [zapisana beseda *prav* – H. T.] »pravo«. Hrvati i Srbi moraju ovome glasu posvetiti vrlo veliku pažnju. Nije ga tako lako usvojiti. Pri tome moraju naročito paziti, da umjesto [w] ne izgovaraju [u], t. j. na način, kako se u srpskohrvatskom književnom jeziku izgovaraju riječi tipa auto, Austrija. (Toporišič 1961: 24)

Na splošno Toporišič v vadnici predstavlja precej primerov, pojasnil, kako slovenske glasove napačno izgovarjajo tako slovenski govorci kot tudi tujci, še posebej srbohrvaško govoreči, saj je bila vadnica pisana v srbohrvaščini in namenjena celotni Jugoslaviji. Omenja tudi angleški, nemški in francoski princip izgovarjave:

Engleski drugi glas u diftonzima tipa (engleska transkripcija) [au] – jednak je slovenskome. Francuzi ovaj glas moraju tek naučiti izgovarati: na slovensko [w] podsjeća francuski glas iz riječi »oui«. Njemački diftong tipa »Augen« može se korisno upotrebiti pri usvajanju slovenskoga [w], jer mu je drugi dio vrlo sličan. (Toporišič 1961: 25)

Toporišič je torej priznaval veliko samoglasniškost polsamoglasniške dvoglasniške variante [u], zapisuje jo z [w], ponazarjal jo je tudi s predsamoglasniškimi primeri (primer fran. *qui*), pri čemer je izenačil tako zasamoglasniško kot tudi predsoglasniško varianto, ki se izgovarja kot podobno drugi del diftonga v angle-

11 Termin aproksimant nekateri slovenijo kot »drsnik«, kar je sicer prekrivno (tudi) za glasove, ki jih v angleščini poimenujemo »glide« (glej Žele – Sicherl 2012). Boljše slovenjenje bi bilo »približnik«, saj gre za približanje in stik ustnic ter zob pri izgovoru. Približnik bi sicer lahko asociiral na nekaj nenatančnega (približnega). Terminološko je zato mogoče še najbolje, da uporabimo pisno prilagojen tuji termin aproksimant, s čimer jasno ločimo zobnoustnične aproksimante, tj. zvočnike, od zobnoustničnih pripornikov, tj. nezvočnikov.

škem jeziku oz. kot dvoustnični glas pred samoglasnikom. S tem je pravzaprav ti dve varianti ([u] in [w]) opredelil kot u-jevski.

4.2 Strukturalna (fonološka) opredelitev fonema /v/ v prvi slovenski fonetični vadnici

Na podlagi opisa v vadnici lahko opredelimo štiri fonemske variante (Toporišič 1961: 24–25, 28–30), in sicer: (a) **zobnoustični** predsamoglasniški [v] kot opozicija /f/; (b) »bilabialni frikativni«¹² (dvoustnični priporniški) **varianti, nezveneči [ɱ] in zveneči [w]**, ki sta »varianti fonema /w-ɱ-v/« (Toporišič 1961: 28), in (c) »poluvokalni« (polsamoglasniški) **w**, diftonški *u*, »/koji/ zauzima položaj vrlo sličen položaju za vokal [U]« (v tej vadnici je, kot že omenjeno, to samostojni fonem); glavna razlika med samoglasnikom *u* in tem polvokalom *w* je, da je *w* »neuporedivo kračič«.

O dvoustničnih priporniških variantah /v/ je že leta 1961 zapisano:

O zvučnome paru bilo je zapravo več govora u 7. vježbi, samo što se tamo javljalo samo iza vokala a ispred suglasnika ili pauze. Ako se nalazi ispred kakvog suglasnika usne se približe jedna drugoj u tolikoj mjeri, da zračna struja, prolazeći između njih, pravi karakteristični suglasnički šum. U slovenskom književnom jeziku nalazimo [w] ispred zvučnih, a [ɱ] ispred bezzvučnih. Dosta je teško izgovoriv, pa zato rado alternira sa [u], a ako prethodna riječ svršava vokalom, onda se obavezno izmjenjuje sa diftonškim »u«, t. j: [w]: vzeti, vsak = [wze:ti], [ɱsak] odnosno [uze:ti], [usa:k], dok se je vzeti, je vsak izgovara samo [jewze:ti], [jewsak:k]. Ovi su glasovi samo alofoni fonema /v-w-ɱ/. [...] Englesko je [w] dosta blisko slovenskome [w], pa Englezi mogu polaziti od njega, dok [ɱ] moraju tek naučiti. Francuzi i Nijemci moraju da nauče oba. (Toporišič 1961: 28–29)

Izpostavljena je dvoustničnost in zvočna (ter tudi artikulacijsko) podobnost med nezobnoustičnimi variantami ter njihova alternacija z *u*.

Toporišič artikulacijsko smiselno zobnoustični [v] ponazarja v opoziciji s [f], saj sta si ta dva glasova artikulacijsko podobna, distribucijsko (razvrstitev med zvočnike in nezvočnike) pa različna, kar posebej izpostavi: »Sh. se [f] i [v] ne razlikuju od slovenskih, samo što [v] ima drugačiju distribuciju. O tome više kasnije.« (Toporišič 1961: 29)

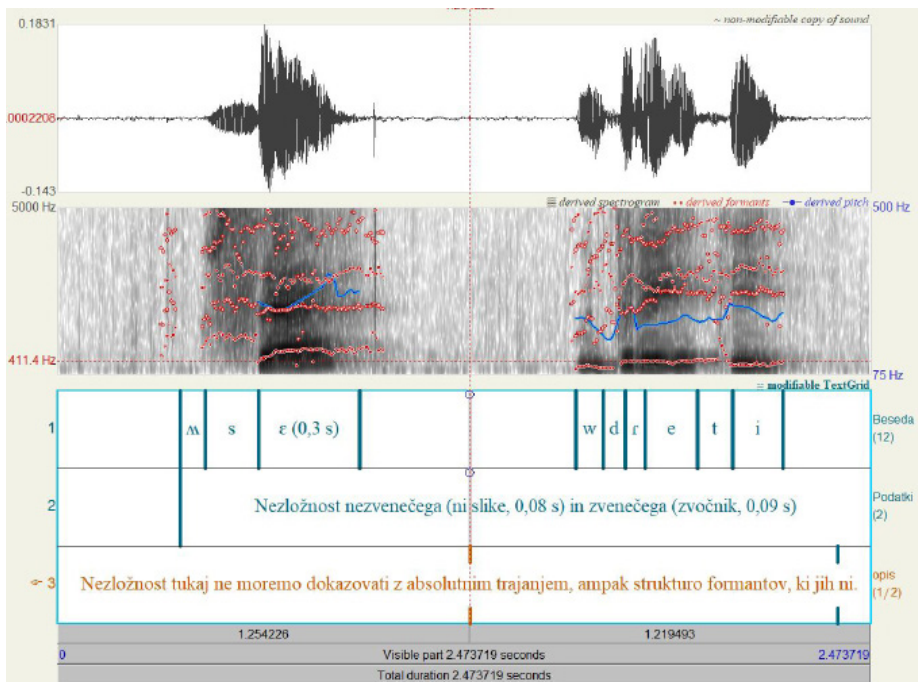
Že leta 1961 je bila torej opravljena diferenciacija med zobnoustično artikulacijo – zobnoustični zvočnik – pred samoglasniki, ki tako artikulacijsko, distribucijsko kot sonagramsko ni sporna. V vadnici sicer ta glas zapiše kot pripornik [v], moral pa bi biti zapisan zobnoustični glas (aproksimant) [ʋ], tj. zvočnik. Zapis z navadno črko ⟨v⟩ tudi kasneje v *Slovenski slovnici* je verjetno posledica tiskarskih zadreg, poleg tega pa je taka poenostavitev upravičljiva tudi v pedagoškem smislu, saj je preprostejša za učenje, če izhajamo iz pisnega jezika in ne govora.

12 Obe varianti opredeljuje kot priporniški, tj. nezvočniški.

4.3 Izgovarjava fonema /v/ na posnetkih (govorka Vlasta Pacheiner¹³)

Na podlagi slušne analize (13. in 14. vaja) lahko ugotovimo, da sta zvoneča in nezvoneča pripornika [w], kot je z enim simbolom zapisano pri 13. vaji (Toporišič 1961: 28), izgovorjena komaj slišno, torej zelo nezvočniško. To se odraža tudi na sonagramski sliki (slika 2), kjer je narejena primerjava fonološkega para.

Na sonagramski sliki se kaže odsotnost zvočnega zapisa na sonagramski sliki, kar kaže na odsotnost pripre pri nezvoneči varianti, pri kateri seveda ni osnovnega tona, tudi ne zvočnosti (ni ne prvega ne drugega formanta).

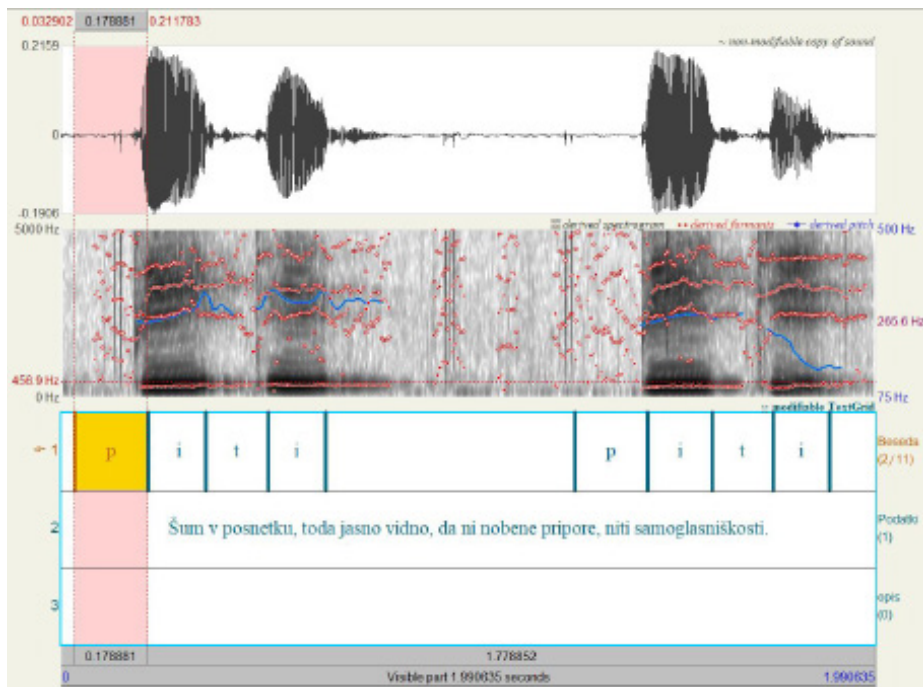
Slika 2: Na sonogramu nevidna nezvoneča dvoustnična varianta¹⁴ (beseda *vse*) in zvoneča varianta (beseda *vdreti*) – 13. vaja

Obe varianti sta zelo kratki (80 ms oz. 90 ms), nezložni – pri nezvoneči varianti s stališča sonograma sploh težko govorimo o slišnem glasu, saj ni zvočnega zapisa. Pri zvoneči varianti je viden osnovni ton (F_0) in prvi formant (F_1), ne pa F_2 , zato bi težko govorili o samoglasniškosti tega glasu.

¹³ V vadnici je zapisana fonetično kot Pahajner.

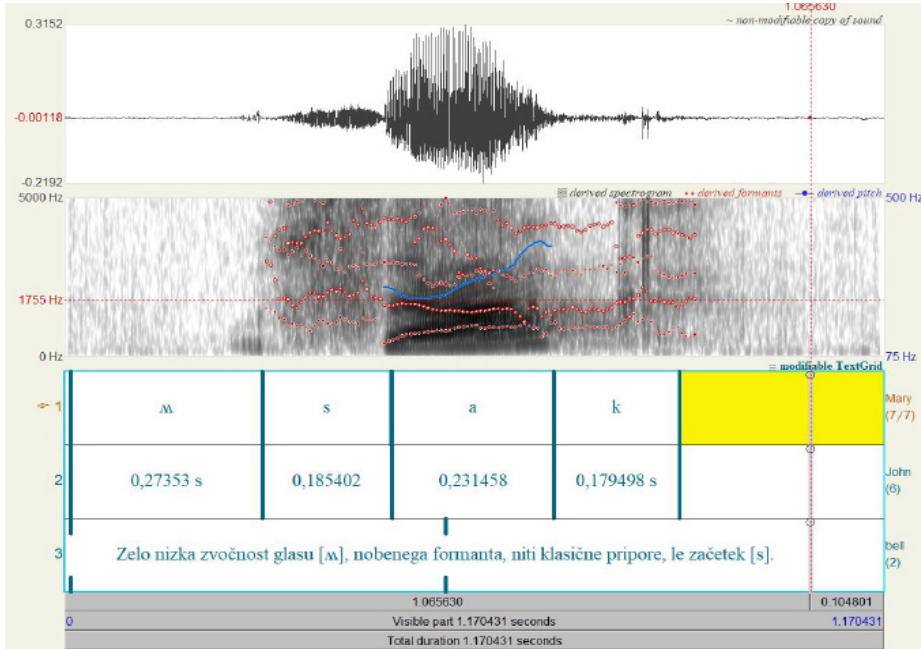
¹⁴ To nezvonečo varianto smo težko zamejili, saj ni slišna in je na sonagramski sliki ni videti, videti je le šibek šum na mestu, kjer naj bi bila glede na zapis v vadnici ta varianta, ki pa je lahko posledica tudi starega posnetka na ploščah.

Tudi pri fonoloških (minimalnih) parih za ponazoritev nezveneče variante (*vpiti* : *piti*) ni videti ničesar pri nezveneči dvoustnični varianti na sonogramski sliki (gl. slika 3).

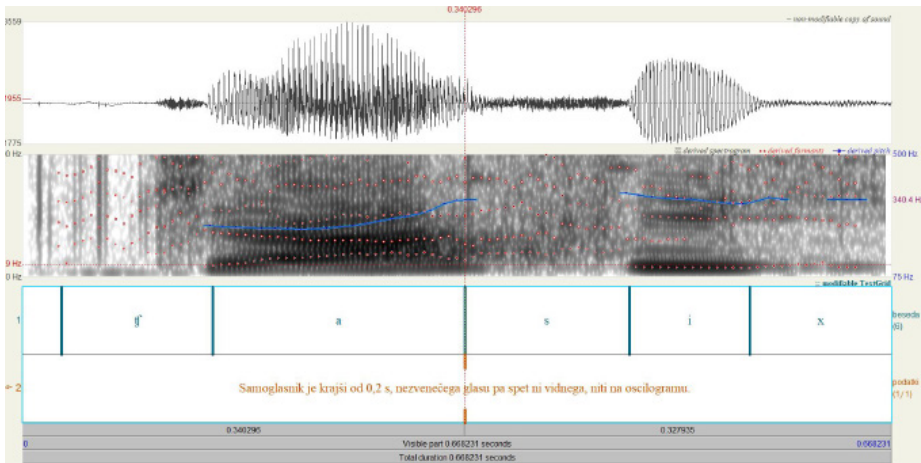
Slika 3: Minimalni par *vpiti* : *piti* (odsotnost kakršne koli pripore ali zapore na mestu, kjer bi moral biti [ʌ]) – 13. vaja

Prav tako ni nič vidno pri ponazoritvenem zgledu nezveneče variante (slika 4).

Slika 4: Izgovor besede *vsak* (13. vaja)¹⁵

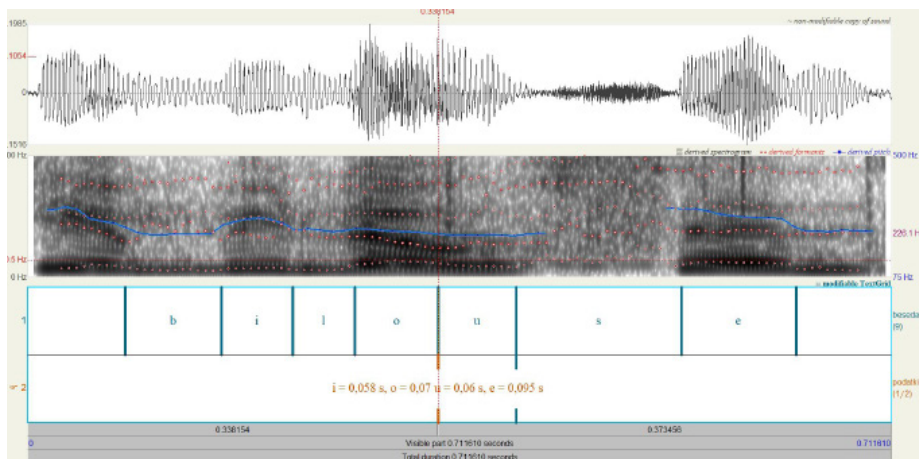
Izgovor nezvonečih [v] se ne spremeni tudi v izgovoru v stavkih, kjer je beseda *včasih* s to »neslišno« varianto v vzglasnem položaju in na začetku stavka (slika 5), kjer je izgovor lahko skrbno pripravljen.

Slika 5: Izgovor v izoliranem stavku (13. vaja) – *Včasih je bilo vse drugače*

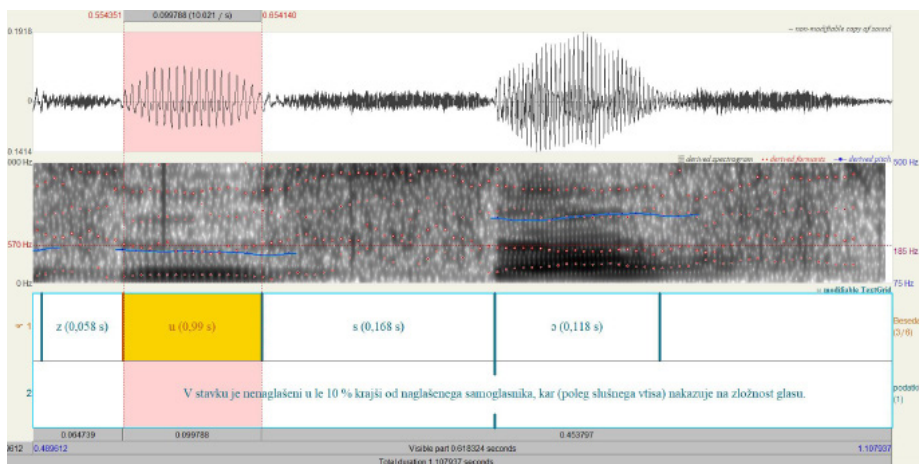
¹⁵ Podobna slika brez zvočnega zapisa na sonogramu je v *Slovenski slovnici*, kar je predstavljeno v tem članku kasneje.

Sredi stavka, kjer je težje vnaprej pripraviti artikulacijo, je priporniška nezveneča varianta izgovorjena kot navaden *u* in niti ne kot dvoglasniška varianta, ki bi zaradi pedsamoglasniškega položaja bila mogoča (slika 6).

Slika 6: Izgovor v stavku – *Včasih je bilo vse drugače* – dvoglasniški v pri vse: [bilouše]

Samoglasniška izgovarjava se pojavlja tudi v primerih iz besedil (recitacij).

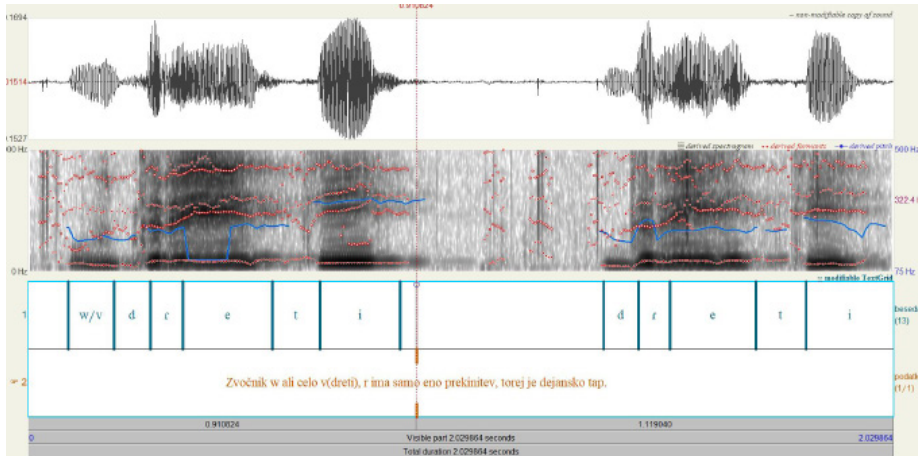
Slika 7: Sonogramska slika besedne zveze *z vso s(ilo)* iz stavka *Iz sloja med obema plastema je z vso silo vdrla voda na dan* (Toporišič 1961: 93) iz posnetkov Recitacije, ki so sledili vajam

V tem stavku iz besedila »Zmaga« Prežihovega Voranca (zvočni posnetki Recitacije) vidimo (in slišimo) zložno *u*-jevsko izgovarjavo, struktura samoglasnika je:

trajanje 0,099 s, formanti (merjeno sredi samoglasnika – najstabilnejši jedrni del): F_1 335,8 Hz, F_2 1265,7 Hz, F_3 2626,2 Hz, F_4 3755,7 Hz.

V besedilih (pri recitaciji) se kljub hitremu govoru izgovarja zložni *u*, ker ni časa za pripravo in skrbno dvoustnično (sicer neslišno) izgovarjavo.¹⁶

Pri posnetkih za vajo dvoustničnega zvonečega glasu (minimalni pari za dvoustnični zvoneči glas) [w] so formanti F_2 in F_3 manj izraziti, zelo dolgo pa je trajanje in osnovni ton (F_0) ter prvi formant (F_1), kar dokazuje vsaj zvočniškost.

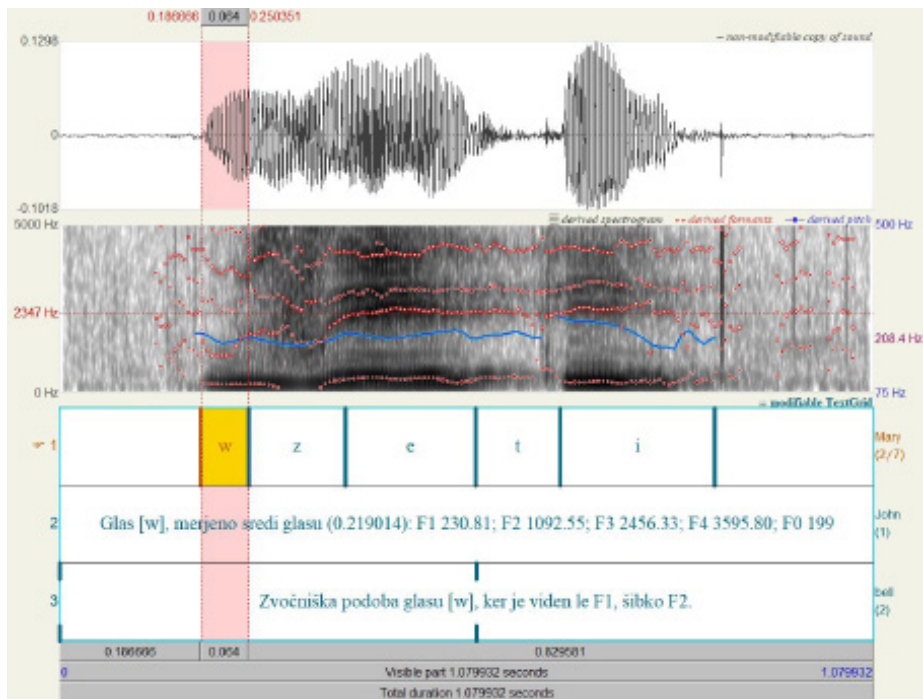

Slika 8: Minimalni par vdreti : dreti (w/v traja več kot 100 ms (0,106 s)) – slišati je zelo intenzivno priporo, predvidevamo, da dvoustnično

Glede na slušno analizo besede *vzeti* je bil v tej izolirani besedi (slika 9) izgovorjen glas z izrazitim prvim formantom, viden pa je tudi drugi formant (izmerili smo tudi druge formante). Glede na izrazitost samo F_1 in F_0 sklepamo, da je to dvoustnični [w], vendar artikulacijskega giba (dvoustničnostni) s sonogramsko sliko ne moremo potrditi; položaj ustnic bi lahko potrdili s kamero, česar pa za nazaj (leto 1961) ne moremo narediti. Izpostavimo lahko samo kračino tega glasu (0,064 s), ki nakazuje nezložnost in nesamoglasniškost, tudi formanti od F_2 do F_4 niso dobro vidni.¹⁷

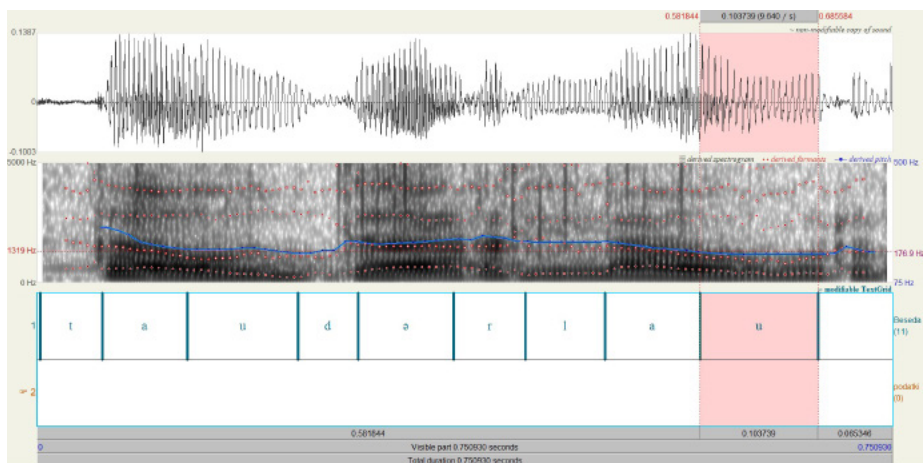
16 To se sicer ne sklada s kodifikacijskim pravilom v SP 2001, ki pravi: »Namesto *w* in *u* (zlasti pri počasnem govorjenju) govorimo tudi *u* [...]« (SP 2001: 73, člen 643)

17 Glasovi na tem posnetku so sicer 50 % daljši kot pri drugih meritvah (Tivadar 2010), kar je logično glede na izoliran in tudi izrazito pripravljen govor.

Slika 9: Izgovor besede *vzeti* (na podlagi primera iz 13. vaje, Toporišič 1961: 80–81)

V stavku je zvočnost pri zvenečih variantah še izrazitejša, ob samoglasniku se pojavlja dvoglasniška varianta, ki je še bolj samoglasniška, glede na dolžino in slušni vtis bi lahko govorili o samoglasniku, čeprav 3. in 4. formant nista tako dobro vidna, kar je lahko tudi posledica glasovne sosesčine (slika 10).

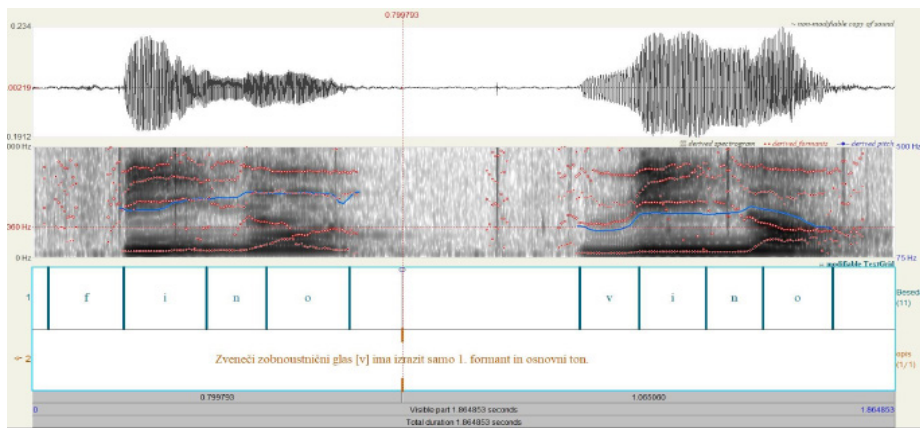
Slika 10: *Neč in Pungra sta vdrla v rov* (iz Toporišič 1961: 93), *vdrla* – [u]drla: tudi ta varianta je dolga 0,097 s, F_1 366,8 Hz, F_2 1083,5 Hz, F_3 2838,8 Hz, F_4 3935,5 Hz

Predlog *v* je v tej vadnici načeloma izgovorjen u-jevsko (dolžina je več kot 0,1 s), kar je vidno na sliki 10; zložni *u* je slišati tudi na posnetkih predvsem pri recitacijah in v stavkih, čeprav se govorka zelo trudi govoriti priporniške variante tudi v stavkih, kar pa ji sredi stavka ni uspe(va)lo.

V 15. nalogi je izgovorjen zobnoustnični /v/, ki je artikulacijsko primerno razvrščen ob priporniku /f/. Taka distribucija sicer relativizira zvočniškost fonema /v/. V razlagi vaje sicer poudarja:

Sh. se [f] i [v] ne razlikuju od slovenskih, samo **što [v] ima drugačiju distribuciju**. O tome više kasnije. Odnosni ruski glasovi, tvrdi, odgovaraju slovenskim. Englezi moraju upotrebjavati svoje [v] iz tipa »vine«, Francusko i njemačko [v] jednako je slovenskome; [f] je u tim jezicima također jednako slovenskome. (Toporišič 1961: 30)

Zobnoustnični glas [v] je v minimalnem paru *vino* : *fino* glede na sonagramsko sliko (slika 11) podoben izolirano izgovorjenemu »zvenečemu priporniku« [w] (prim. sliki 8 in 9).

Slika 11: Minimalni par *fino* : *vino*

Zobnoustnična varianta fonema /v/ v vadnici nato ni bila več posebej obravnavana, omenjena je še pri 24. vaji pri sintagmاتيki fonemov:

Samo se na granici dviiju samostalnih riječi javlja i [v] : [grɔvgre] za pravopisno »grof gre«. Glas [v] inace nalazimo samo još ispred vokala [si:va], ali kao alofon fonema /w-v-ʌ/.

Raskorak između ortoepije i pravopisa: [sɜa:dba], [gbrɑ:tu], [brɑdgrɛ] za pravopisno: svatba, k bratu, brat gre. (Toporišič 1961: 37)

Na osnovi analize teh artikulacijsko zelo pripravljenih posnetkov le ene govorkerke prvega slovenskega fonetičnega učbenika lahko zaključimo, da se je na posnetkih dalo tako slušno kot instrumentalno dokazati samo zveneče glasove fonema /v/ –

pred samoglasniki je bil izgovorjen zobnoustnični, pred zvenečimi soglasniki je bil izgovorjen kot dvoustnični [w] oz. [u] (samoglasniški izgovor *u* prevladuje v besedilih in sredi stavkov), pri nezveneči varianti [ʌ] pa v izoliranih besedah in na začetku stavka (slika 5) na sonagramski sliki ni vidno nič, v stavkih in besedilih pa je izgovorjen zložni *u* (sliki 8 in 9). Dvoustnični zveneči zvočniški glas je sonagramsko zelo podoben zobnoustnični varianti (slike 8, 9 in 11).

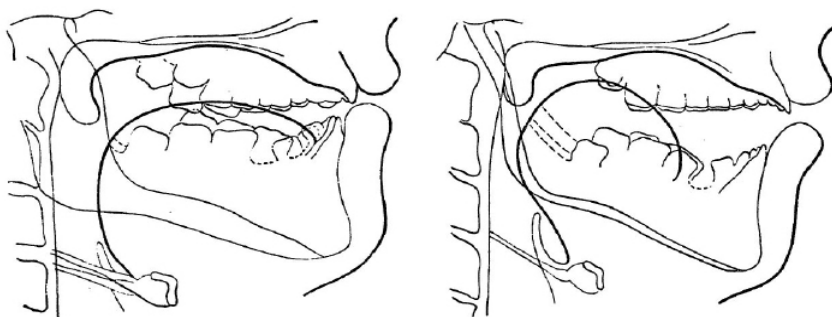
Prav tako je jasno vidna (pol)samoglasniškost, dvoglasniškost zasamoglasniške variante fonema /v/ (slika 6 – stavek *Včasih je bilo vse drugače*). Dvoglasniško varianto, v vadnici zapisano z [w], zvočno in distribucijsko prikazuje tudi v 25. vaji pri distribuciji zvočnikov (Toporišič 1961: 38–40), kjer opredeli to eno dvoglasniško varianto za dva fonema – /l/ in /v/. Kasneje potem med zvočniki (sonanti) razloži tudi distribucijo:

Iz praktičkih razloga več je dosad bilo govora o nekim suglasnicima iz ove grupe, i to o [ʌ], [v], i [w]. U narednim vježbama usvojit ćemo i ostale. (Toporišič 1961: 33, poglavje Sonanti)

5 VARIANTNOST FONEMA /v/ V SLOVENSKI SLOVNICI NA OSNOVI TOPORIŠIČEVIH SONAGRAMSKIH SLIK

Toporišič je v svoji slovnici opredelil fonem /v/ kot drsni ustničnik (Toporišič 2004: 73, 74, 762, 764), ki ima štiri variante fonema /v/; fonem je v shematski opredelitvi zvočnikov zapisal kot klasični zobnoustnični pripornik (Toporišič 2004: 73–74).

Artikulacijsko je to opisal z besedami, da pri *f* in *v* »delamo zaporo s spodnjo ustnico ob zgornje sekalce«, in z Bezlajevim skiagramom (Toporišič 2004: 74).¹⁸

Skiagrama zgoraj za *v* in *u*

Slika 12: Skiagram glasov [v] in [u] (Toporišič 2004: 74)

¹⁸ Bezlajevi skiagrami v Toporišičevi *Slovenski slovnici* sproti niso navedeni, kar je sporno, saj večini bralcev, ki niso tako natančni pri branju uvodnih poglavij, zato delujejo kot Toporišičevi (o tem več Tivadar 2008).

Ostale tri variante ([ʉ], [w] in [ɰ]) opredeljuje kot dvoustnične. Fonem /v/, zapisan kot zobnoustnični pripornik /v/, je za samoglasnikom opredeljen kot dvoglasniški [ʉ], in sicer »se izgovarja zelo podobno u-ju (torej z obema ustnicama in s pridvignjeno zadnjo jezično ploskvijo proti mehjemu nebu, prim. siv, sivka, dal, polna, nauk; kot w se izgovarja spet z obema ustnicama, vendar bolj približanima kot pri u, prim. vzeti, podvzematí, vreti, vnetost, brv; ɰ je enak w-ju, le da je nezveneč, npr. vsak, vsebina predvsem. (Sonagrami na pod. 9 str. 93 za ou, uə,¹⁹ və, wz in ɰs.) Varianta v je pred samoglasnikom, u za njim, w in ɰ pa ne ob njem. Varianti w in ɰ se premenujeta z u.« (Toporišič 2004: 74)

Torej, druga, tretja in četrta varianta fonema /v/ so opredeljene kot dvooustnične; tako je njihov izgovor opredeljeval že v svoji vadnici (Toporišič 1961: 28) (tovrstno razlago brez težav sprejmejo tudi učenci – od osnovne šole do univerze). Zveneči [w] in nezveneči [ɰ] sta glede na ta Toporišičev opis »ɰ je enak w-ju, le da je nezveneč« distribucijsko priporniški varianti zaradi položaja pred soglasniki. Glede na to, da je fonem /v/ zvočnik, je ta delitev neobičajna.²⁰ Naj še enkrat poudarim, da fonetična simbola [w] in [ɰ] označujeta »ustnično-mehkonebni zveneči aproksimant« ([w]) in »ustnično-mehkonebni pripornik« ([ɰ]), s čimer sta v različnih skupinah soglasnikov glede na odprtostno stopnjo (IPA Chart 1999–, Handbook of the IPA 1999: ix). Tatjana Srebot Rejec v svojih raziskavah (1981, 1999) neobsamoglasniški predsoglasniški varianti opredeljuje kot varianti fonema /u/, pri čemer je zanjo diskutabilno le trajanje in opredelitev zložnosti teh variant, kar pa je odvisno od percepcije (Srebot Rejec 1999: 47–49).

Polkrožec pod samoglasnikom u po zapisu IPA (IPA Chart 1999–; Handbook of the IPA 1999: ix) označuje nezložnost, torej nezložni u, s čimer je Toporišič označeval le dvoglasniško varianto, ki ji je priznaval delno samoglasniškost. Razlika med t. i. dvoglasniško varianto in samoglasnikom /u/ pa je samo v trajanju – dvoglasniške variante ni mogoče vleči, torej ni povsem samoglasniška. Označevanje vseh nezložnih dvoustničnih variant kot nezložni u, tj. [ʉ], zato niti ne bi bilo tako v neskladju ne z IPA-opisom ne s samoglasniško akustično podobo teh variant v slovenskem jeziku.

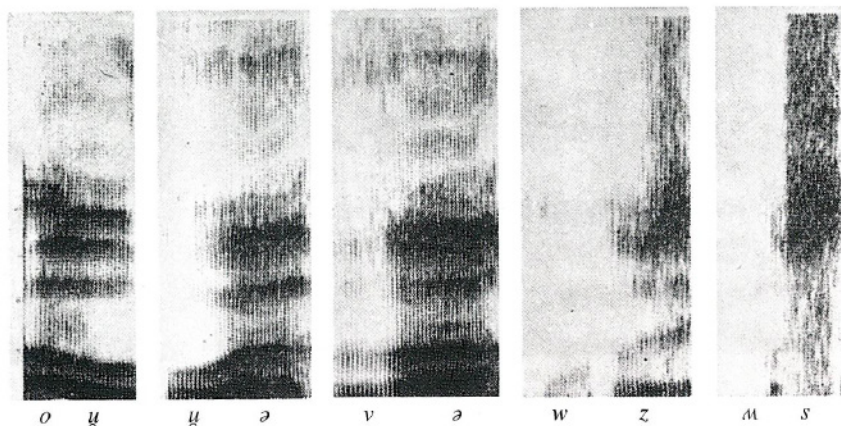
19 Tudi polglasnik označuje z rahlo drugačnim znakom, kar je posledica tiskarskih zmožnosti in stila.
20 »Ne glede na to, ali jih je govorec po svojem občutku izgovoril zložno (to se pravi [u]) ali pa nezložno (to se pravi po tradicionalni slovnici pripomiški zveneči [w] ali pa nezveneči [ɰ], npr. **vzeti, želv, vprašati**), so jih poslušalci dojemali po svoje. V slovenščini imamo fonem /v/ (ki se tudi lahko realizira kot aproksimant [v]; glej Jezik in slovstvo 1973/74) samo pred vokali, povsod drugod pa /u/.« (Srebot Rejec 1999: 48)

5.1 Neslišnost nezvenečega pripornika in distribucijska rešitev na podlagi fonetičnih realizacij

Nesporna značilnost kombinatornih nepredsamoglasniških variant je glede na zapise v kodifikacijskih priročnikih torej dvoustnični izgovor. Toda predvsem dvoustničnega nezvenečega glasu ni mogoče slišati oz. še ni bil viden in izmerjen, niti v *Slovenski slovnici* (1976–).

Presenetljiva je predvsem sonogramska slika teh dveh variant v *Slovenski slovnici* (1976–); na ponazoritveni sonogramski sliki (Toporišič 1991: 93) ni viden noben formant. S formanti namreč akustičnoinstrumentalno opredeljujemo samoglasnike, delno tudi zvočnike. Na sliki ni viden niti osnovni ton (formant F_0 , značilen za vse zveneče glasove); na sonogramu torej ni videti ničesar (samo belina, nobene sivine, če se izrazim zelo plastično). Praktično je videti manj zvočne sledi kot pri zapornikih in pripornikih, najmanj zvočnih glasovih, kar nakazuje na samo artikulacijski gib:

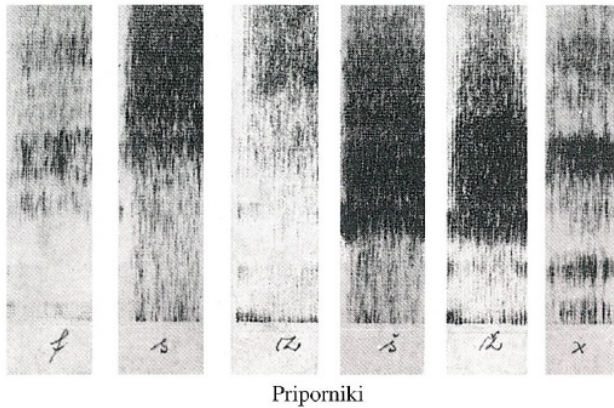
Podoba 9

Slika 13: Sonogramska slika variant fonema /v/ (Toporišič 2004: 93)

Na osnovi te slike 13 ne moremo trditi, da je to zveneča varianta [w], saj pri tem glasu ni niti osnovnega formanta (F_0) kot pri priporniku [z], ki mu sledi. V prej predstavljenih slikah izgovora Vlaste Pacheiner je zvočniškost zveneče variante sicer vidna (slike 7, 8 in 10). Malo več šuma, tudi na nižjih frekvencah je vidno pri nezvenečem glasu, toda to nikakor ni slika zvočnika, ki ima viden F_1 . Na osnovi te slike ne moremo trditi niti, da gre za pripornika, kot sta opredeljena v Toporišičevih delih, saj praktično ni vidnega šuma. Če primerjamo na primer s sonogramom za pripornika /f/ ali /h/ in druge pripornike, vidimo pri teh bistveno več sonogramske zaznave (slika 14).

Podoba 15

Priporniki

Slika 14: Sonagramska slika pripornikov (Toporišič 2000: 95)

Na osnovi opisa v *Slovenski slovnici* lahko sklenemo samo naslednje – »dvoustnični priporniški varianti« nista zaznani na ponazoritveni sonagramski sliki, in sicer niti kot pripornik niti kot zvočnik. Glede na odsotnost zvočnega zapisa, tj. »belino«, je verjetno le artikulacijski dvoustnični gib, ki nima akustične vrednosti.²¹ Tega se je očitno zavedal tudi Toporišič, ko je opredeljeval zvočnost slovenskih soglasnikov (slika 15), kjer poudarja: »Puščici nakazujeta naraščanje zvonkosti (slišnosti); v oklepaju so soglasniške variante.«²²

21 V *Slovenski slovnici* ni razvidno gradivo, na osnovi katerega je to bilo instrumentalno analizirano.

22 Beseda *zvonkost* po mnenju študentov slavistike in slovenistike na filozofski fakulteti v Ljubljani (21. 3. 2023, Besedilna fonetika SKJ) bolj opredeljuje fonetični značilnosti jakost in višina glasu (register).

Preglednice soglasnikov z različnih stališč

Soglasniški fonem po izgovornih značilnostih

		Ustnično- ustnični	Zobno- ustnični	Zobno- jezični	Zadlesnično- jezični	Nebno- jezični	Mehkonebno- jezični		
No- sni	Nezven. Zv. v. neč. i	<i>m</i>		<i>n</i> <i>l</i> <i>r</i>					Tr. Netrajni a j n i
			<i>v</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>			
Ustni		<i>b</i>		<i>d</i>	<i>dž</i>		<i>g</i>		
		<i>p</i>		<i>t, c</i>	<i>č</i>		<i>k</i>		
			<i>f</i>	<i>s</i>	<i>š</i>		<i>h</i>		

Soglasniki po zvonosti

Ustničniki	<i>m</i>	<i>b</i>	<i>p</i> (<i>m</i>)	<i>f</i>		(<i>m</i>)	<i>v</i>	(<i>u</i>)
Zobniki	<i>n</i>	<i>d</i>	<i>t</i>				<i>r</i>	<i>l</i>
Zobnojezičniki				<i>c</i>	<i>s</i>	(<i>dž</i>)	<i>z</i>	
Zadlesničnojezičniki				<i>š</i>	<i>č</i>	<i>dž</i>	<i>ž</i>	
Nebniki							(<i>j</i>)	<i>ï</i>
Mehkonebniki		<i>g</i>	<i>k</i>	<i>h</i>		(<i>ɣ</i>)		

←—————|—————→

Puščici nakazujeta naraščanje zvonosti (slišnosti); v oklepaju so soglasniške variante.

Soglasniki po fonološki povezanosti in nasprotjih

			<i>ž</i>	<i>z</i>	
		<i>h</i>	<i>š</i>	<i>s</i>	<i>f</i>
<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>č</i>	<i>c</i>	
<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>dž</i>		
<i>m</i>	<i>n</i>		<i>j</i>	<i>r/l</i>	<i>v</i>

←—————|—————→

Slika 15: Prikaz zvočnosti soglasnikov v Toporišičevi slovnici (2004: 85)

Nezvenečo varianto je razvrstil k dvoustničnemu zaporniku /p/, kar je dejansko še najbližje »nevidnosti« na sonagramski sliki, medtem ko je zvenečo dvoustnično varianto razvrstil bližje zobnoustnični varianti (tukaj sicer ni upoštevana velarnost oz. mehkonebnost, ki jo po IPA zaznamujeta ta dva simbola [w] in [ɰ]), kar pa je

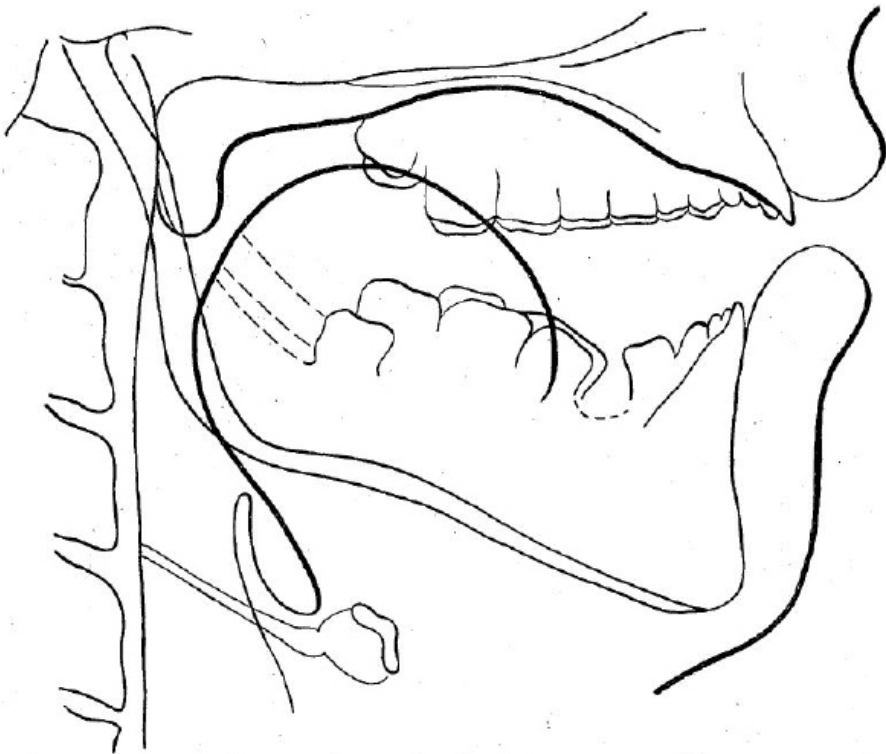
logično glede na naše na novo narejene sonogramske slike govora Vlaste Pacheiner, ki smo jih že prej izpostavili (slike 8, 9 in 11).

5.2 Nesporna dvoustničnost, opredeljena in instrumentalno potrjena tudi pri Bezlaju (1939)

Artikulacijo slovenskih glasov, ki jo je večinoma povzel tudi Toporišič, je opisal že Bezlaj (1939), ki je obravnaval skupaj vse ustnične oz. dvoustnične glasove, in sicer »f, v, w, ɥ«. Slovenščina po Bezlaju pozna

samo en izgovor glasu f, ki je stalno labiodentalen spirant v vseh pozicijah, v izgovoru glasu v pa je mnogo razlik, ki se mešajo med seboj (glej: Ramovš: Hist. gram. II., str. 129., in Broch: Slaw. Phonetik, str. 93). Vse tri poizkusne osebe so rabile zvaneči labiodentalni u samo pred ozkimi vokali i, e in deloma tudi o. V drugih pozicijah je bil pri G in S običajen bilabialni w, samo pri izgovoru končnega l sta rabila ɥ, pri R pa je prevladal ɥ tudi tam, kjer sta prva dva rabila w. (Bezlaj 1939: 12–13)

Dvoglasniško varianto je Bezlaj opisal pri fonemu /l/ (slika 16).

Sl. 16. Skica glasu ɥ v besedi *dal* (po skiagramu R).

Slika 16: Izgovor dvoglasniškega [ɥ] v besedi *dal* (Bezlaj 1939: 19)

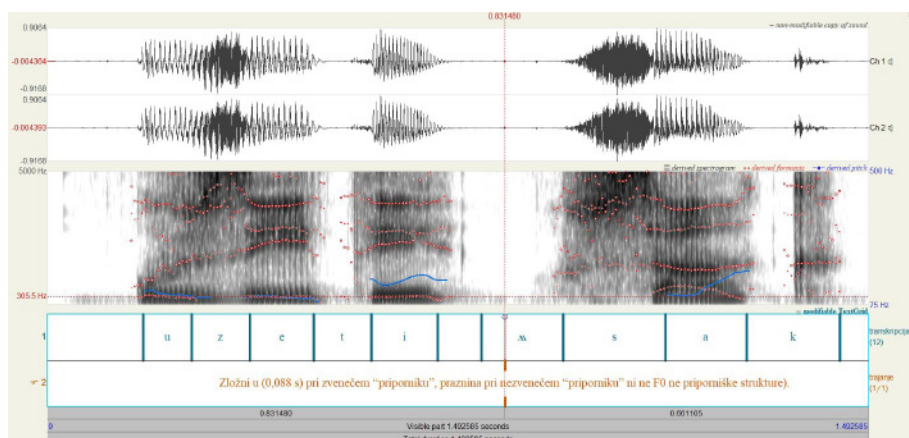
Bezljaj v svojem opisu pravi: »Pri w in ŷ se artikulira pripora med zgornjo in spodnjo ustnico. Ustnice se pomaknejo nekoliko navzven, pri w bolj kot pri ŷ.« (Bezljaj 1939: 14)

6 SONAGRAMSKO-SLUŠNA ANALIZA NOVEGA UČBENIKA *FONETIKA 1*

Na podlagi slušne analize primerov iz *Fonetike 1* – posnetka 5 in 45 – lahko ugotovimo, da je bilo načeloma upoštevano Toporišičevo načelo razlikovanja med zobnoustnično varianto /v/ pred samoglasnikom in dvoustnične neobsamoglasniške variante, ki v položaju pred soglasniki pogosto prehajajo kar v zložni u. Pri izgovoru v *Fonetiki 1* se je izkazalo, da je samoglasniški izgovor pogostejši v stavkih, kjer je govor sicer hitrejši in ne počasnejši, kot piše v SP 2001.

Tudi sonogramske slike kažejo večinoma na izrazito samoglasniško strukturo, trajanje je prav tako kar podobno zložnemu, tj. več kot 50 ms, kar je značilno za kratke nenaglašene samoglasnike (trajanje je seveda odvisno od hitrosti govora, ki je bila tukaj sicer dokaj standardna, torej med 4,5 in 6,5 zl/s).

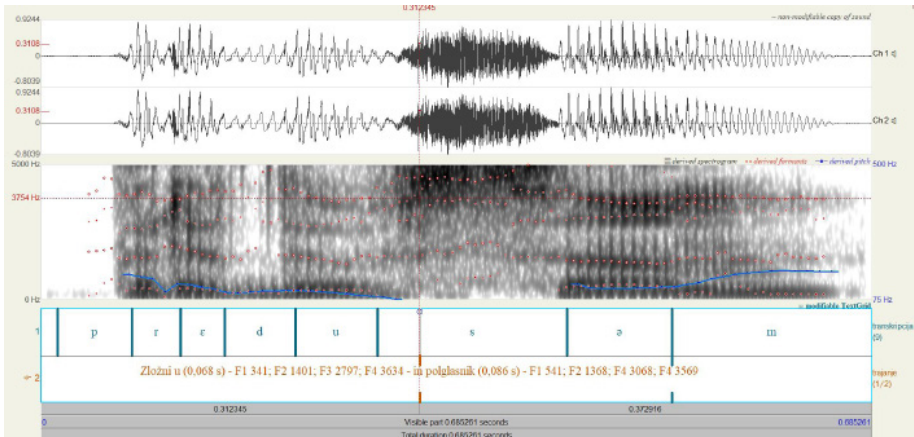
V izoliranih besedah je bil v besedi *vsak* sicer izgovorjen oz. neizgovorjen nezveneči glas –na sonagramski sliki ni vidne sledi (slika 17). Tukaj gre gotovo tudi za veliko samokontrolo vrhunsko usposobljenega govorca, napovedovalca in gledališkega lektorja ter univerzitetnega asistenta.²³

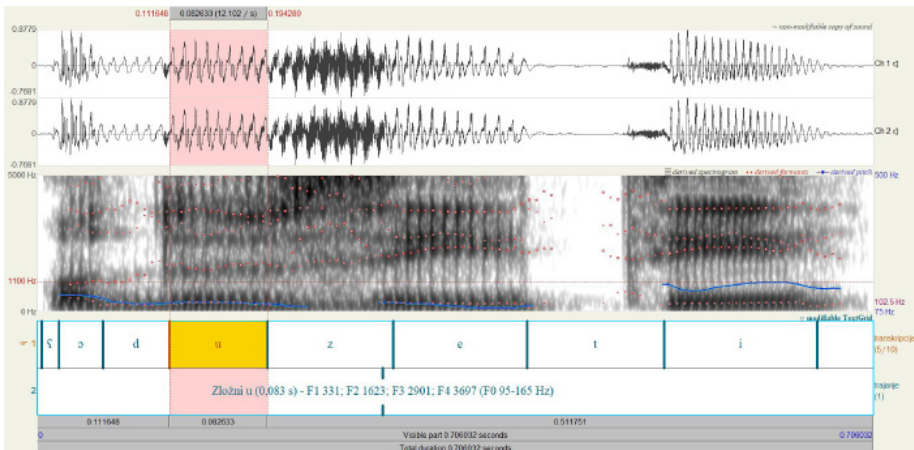
Slika 17: Izgovor v izoliranih besedah *vzeti* in *vsak* v 5. vaji

23 Govorci pri snemanju vaj za učbenik *Fonetika 1* (Tivadar – Batista 2019) niso dobili posebnih navodil za branje vaj. Pri fonemu /v/ tudi nismo posebej zapovedovali načina izgovora – svi govorniki pa so bili usposobljeni, tako teoretično kot praktično (napovedovalci na radiu).

Znotraj besede (slika 18) pa se tudi ta varianta pred nezvenečimi soglasniki izgovarja u-jevsko, kot zložni *u*, ki se je izgovoril tudi pri zveneči varianti fonema /v/, tj. [w], tako na začetku besede v izolirani besedi *vzeti* (slika 17) kot tudi sredi besede v primeru *odvzeti* (slika 19).

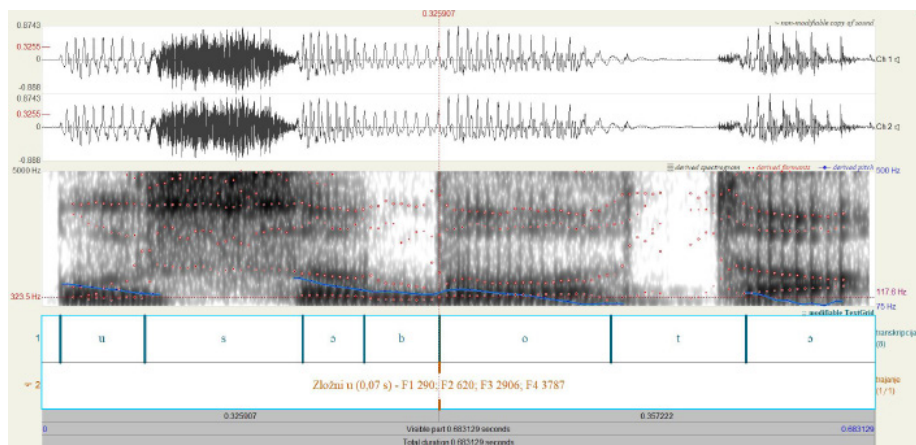

Slika 18: Izoliran izgovor besede *predvsem* v 5. vaji

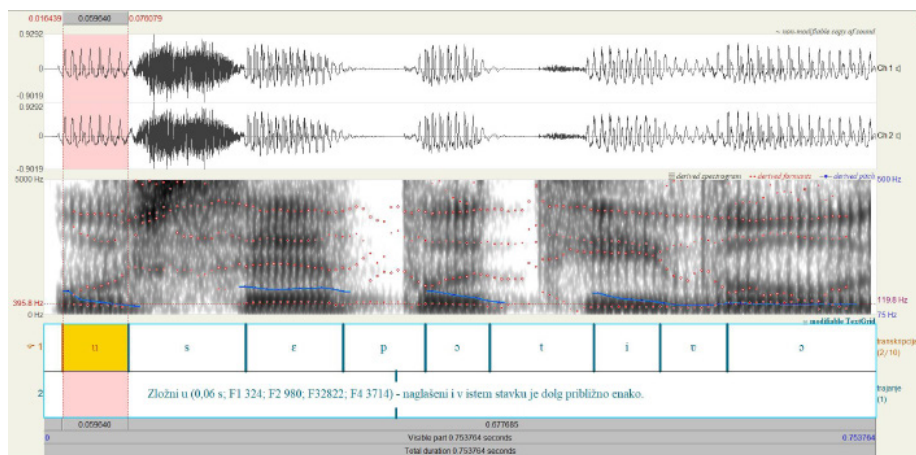
Slika 19: Izoliran izgovor besede *odvzeti* v 5. vaji

Prav tako je kot zložni *u* izgovorjen predlog *v* (slika 20).

Slika 20: Izoliran izgovor predložne besedne zveze v *soboto* v 5. vaji

Če še enkrat poudarimo – iz primerov je razvidno, da je v stavku v (hitreje izgovorjenem) besedilu namesto »priporniških« [w] oz. [ɹ] izgovorjen zložni u. V stavku, ki ga ponazarja slika 21, je zložni u v besedi *vse* po trajanju celo enak naglašeni [i] v istem stavku.²⁴ Samoglasnika i in u sta v nebranem govoru v nevtralnih položajih načeloma približno enako dolga (o vrednostih trajanja samoglasnikov v nevtralnem stavčnem položaju Tivadar 2010).

Slika 21: Izgovor v stavku v 45. vaji *Vse poti vo(dijo)*

²⁴ Razlog za daljši izgovor bi lahko bil tudi izgovor na začetku stavka, kjer so besede načeloma poudarjene, zato tudi načeloma daljši izgovor glasov.

Na osnovi meritev (slušnih in instrumentalnih), ki smo jih dodatno izvedli na sodobnejšem besedilu (Fonetika 1), pri katerem govorec ni dobival navodil, kako mora izgovoriti, lahko torej zaključimo, da je nezveneči glas sredi besede in v stavku izgovorjen u-jevsko. Dvoustnična nezveneča priporniška varianta se je artikulirala le v izolirani besedi in v vzglasnem (inicialnem) položaju. To je sicer očitno le artikulacijski gib, saj na sonagramski sliki ni zapisa zvoka. Potrditve tega, ali je ta gib mogoče izgovoriti sredi besede, nimamo.

6.1 Zobno- in dvoustnični izgovor fonema /v/ pred likvidama r in l v vzglasnih korenskih soglasniških sklopih

Fonem /v/ spada med zvočnike glede na svojo osnovno varianto, ki je sicer najmanj zvočna,²⁵ toda med nezvočnike ne more spadati, saj ne podlega principu zvenečnosti (*tvoj*, *dvoj*). Tatjana Srebot Rejec ne podpira zobnoustničnega izgovora pred likvidama l in r v vzglasju in ju razvršča med ostale vzglasne zvočniške sklope fonema /v/ ([vm-], [vn-], [vi-], [vr-], [vj-]), ki se zobnoustnično izgovarjajo samo v določenih narečjih (Srebot Rejec 1992: 229). Dvoustničnemu izgovoru v vzglasnem položaju vl-, vr- pritrjujejo tudi drugi jezikoslovci in lektorji, ki pa se o tem načeloma nočejo nedvoumno izjasniti. Na Radiu Slovenija bilo sicer dosti protestov s strani poslušalcev glede u-jevskega izgovora vzglasnih sklopov vr- in vl- [urême/uláda], torej zložni samoglasnik u pred likvidama ni bil zaželen (Tivadar 1999). Po pravih in distribuciji Toporišiča in drugih jezikoslovcev je ta zložna u-jevsko izgovarjava sicer povsem pravilna dvojnica priporniškega nezložnega [w], ki je značilna za sistem knjižne izreke, tj. govor osrednjeslovenskih narečij, še posebej Ljubljane (Toporišičevo načelo normiranja). V radijsko-gledališkem pravorečnem priročniku pa piše:

SP 62 je pred l, lj in r še dopuščal izgovorjavo zobnoustničnega v. Sprememba je nastala po izidu Toporišičeve Slovenske slovnice (1976) in Načrta pravil za novi slovenski pravopis (1981). Glede izgovora v-ja pred korenskim v ali l (vreme, vlada) je v slovenskem prostoru še vedno precej polemik in odporov, večinoma pri pripadnikih neosrednjih govorov. (Šeruga Prek 2003: 152)

Že pred tem opravljene analize radijskega govora (Tivadar 1999)²⁶ so kazale drugačno stvarnost, vendar se to na žalost ni upoštevalo v aktualnih lektorskih in kodifikacijskih priročnikih. Tudi po diplomski raziskavi Anite Gošte petnajst let

25 »According to its sonority [v] is not really a true sonorant, it is placed in this group on account of its distribution as it can stand after voiceless and voiced nonsonorants (Toporišič, 1984, p. 67). In careful standard pronunciation it is a genuine fricative and besides functioning as a sonorant (e.g. *tvoj*, *dva*) [...]« (Srebot Rejec 1992: 229)

26 Že v članku pred skoraj 25 leti smo na osnovi analize radijskih besedil predlagali dvojnični izgovor, in sicer zobnoustnični in dvoustnični izgovor v vzglasnem korenskem položaju pred jezičnikoma r in l (gl. Tivadar 1999).

kasneje smo po slušni analizi nacionalnih in nenacionalnih radijskih postaj prišli do naslednjega zaključka:

Fonem /v/ v vzglasju besede pred jezičnikoma / in r/ je bil v 73 % primerov izgovorjen zobnoustnično (v 20 % kot [wl-, wr-], v 7 % primerov pa kot [ul-, ur-]). Tudi profesionalni govorci Radia Slovenija najpogosteje izgovarjajo [vl-, vr-], in to kljub temu, da knjižno normo poznajo najbolje. Treba pa je poudariti, da zobnoustnični izgovor njihova interna radijska šola dovoljuje. (Gošte 2012: 4)

Ta zadnja sistematična slušna analiza javnega govora s stališča izgovora variant fonema /v/ je torej pokazala drugačno sliko od v pravopisu kodificirane leta 2001. Javni izgovor tudi v osrednjeslovenskem prostoru, še posebej v dolenski narečni skupini, se je usmeril v zobnoustnični izgovor v tem položaju. In to kljub priporočilom v deset let prej izdanem radijsko-gledališkem priročniku:

»OPOMBA: Pri počasnem govorjenju namesto w in m izgovarjamo tudi u, npr. [pretʌsəm] ali [predusəm]. Pri besedah na vr- in vl- predolgo artikulirani u marsikaterega poslušalca moti. Trudimo se, da izgovorimo dovolj kratek w [wlada, wreme].« (Šeruga Prek 2003: 153)

V bistvu so s to opombo že priznali, da je izgovarjava pred likvidama r in l težavna, s strani poslušalcev pa zaželen neujevski izgovor, kar je potem imelo za posledico toleriranje zobnoustničnega izgovora pri govorcih, ki niso zmogli nezložne dvoustnične variante, kot piše Gošte, ki je bila tudi v procesu šolanja na RTV Slovenija.

7 KRATEK KOMENTAR SONAGRAMSKIH SLIK IZ OBEH FONETIČNIH VADNIC, SLOVENSKE SLOVNICE IN BEZLAJ-TOPORIŠIČEVA DISTRIBUCIJA

Kot je razvidno iz predstavljenih novih sonagramskih slik, so variante fonema /v/ pogosto blizu samoglasniku /u/, še posebej če gre za izgovor sredi stavka in v besedilih, kjer ni možno posebej pripraviti dvoustnični glede na Toporišičeve slike v slovnici in naše nove slike na podlagi vaj iz leta 1961 vsaj pri nezveneči dvoustnični varianti očitno neslišen izgovor. Pri tem moramo opozoriti, da glede na čiste slike v Slovenski slovnici in takratne zmožnosti ter tradicijo gre za izgovor logatomov, kvečjemu besed, pri čemer je možna večja kontrola, zato je bilo možno izgovarjati tudi nezložne variante. Če zelo nazorno razložimo – če želimo, lahko izgovorimo vse, tudi priporniški varianti fonema /v/. In če je te variante izgovarjal raziskovalec, je bila težnja po pravilnem, tj. hiperkorektnem izgovoru še toliko večja.

Relevantnejši so zato izgovori v stavkih in besedilih, ki smo jih analizirali v obeh vadnicah (prav tako tudi Srebot Rejec 1981 in kasneje) in kažejo na u-jevski

izgovor.²⁷ Tukaj ni šlo za noben posebej počasen izgovor, k čemur napeljuje omejeno pravopisno pravilo (člen 643).

Toporišič je torej distribucijsko v Slovenski slovnici opredelil fonem /v/ kot zvočnik s tremi dvoustničnimi in eno zobnoustnično varianto. Posebej izpostavljeni sta dvoustnični zvoneča [w] in nezvoneča [ɱ] varianta, za kateri sta uporabljena simbola za aproksimant, tj. zvočnik (w), in pripornik, tj. nezvočnik (ɱ), kar je v nasprotju z distribucijo fonemov, predvsem pa gre za mešanje dveh skupin fonemov. Za nobeno od teh dveh variant pa ni imel dokaza na sonagramskih slikah iz Slovenske slovnice, kjer ni bil viden niti osnovni ton (F₀) pri zvoneči varianti. Pri čemer pa sta predsoglasniški priporniški varianti [w] in [ɱ] lahko tudi po Toporišičevi slovnici izgovorjeni kot samoglasnik u, k čemur nas usmerja že Tatjana Srebot Rejec s svojimi raziskavami in tudi naše nove meritve, ne glede na hitrost govora. Ta u-jevski variantni izgovor je upoštevan tudi pri preizkusu znanja na splošni maturi (gimnazijski program) – 9. naloga spomladanskega roka mature 2021 ima v rešitvah obe varianti pri besedi – vsak [ɱ/u] (izpitne pole gl. na www.ric.si).

8 SKLEPNE UGOTOVITVE O OPISU IN NORMIRANJU FONEMA /v/ OZ. /u/

Analiza problematike opisa in kodifikacije fonema /v/ v tem članku, ki se je opirala seveda najprej na Toporišičev opis (od leta 1961 do leta 2001), je torej pokazala, da je bila analiza fonema /v/ večinoma opravljena v prejšnjem tisočletju, ko je najprej Tatjana Srebot Rejec premaknila problematiko fonema /v/ k samoglasniku /u/, kar je sicer pri opisovanju artikulacije nepredsamoglasniških variant fonema /v/ zapisal že Toporišič (1961: 24–25, 28–29; tukajšnji razdelek 3.1). Toporišičev fonološki opis še posebej v Slovenski slovnici je idealiziran, primeren tistemu času in tehničnim zmožnostim, prav tako je tudi sledil distribucijskemu fonološkemu načelu – glasove primarno razvrstiti v shematični prikaz in šele nato dokazovati njihovo zvočno podobo, pogosto na osnovi kontrolirano izgovorjenih besed. V tem smislu, tudi zaradi pomanjkljivih tiskarskih možnosti, je v svoji prvi vadnici in kasneje v *Slovenski slovnici* uporabljal za fonem /v/ IPA-simbol za pripornik (nezvočnik), ki je enak črki ⟨v⟩. To je v pedagoškem smislu na nižjih ravneh šolanja celo praktično in zato upravičeno. Toporišič je namreč ves čas svojega delovanja poudarjal pomen prenosa znanstvenih spoznanj v prakso, tj. v šole in medije. Idealizirana, sistemska podoba slovenskih fonemov je bila tudi v duhu takratnega nedemokratskega časa, ko je morala veljati le ena idealna resnica. Fonetično-

27 Izgovor v stavku je pri trajanju samoglasnikov upošteval tudi Bezljaj, ki med drugim pravi: »Dolžin v pravem pomenu besede slovenščina ne pozna več; niti dolgo intoniranih vokalov ni mogoče smatrati za dolge, ker so pravzaprav znatno krajši kot so v jezikih, ki še poznajo dolžino. Proces je bil enak kot pri reduciranjem vokalizmu. Krajšanje je imelo za posledico zožitev vokala.« (Bezljaj 1939: 96)

-fonološki opis pa mora biti odraz rabe knjižnega jezika, kot se kaže v določenih javnih položajih. Seveda je opis knjižnega jezika tudi idealiziran. Pri sami analizi pa je zato pomembna tako slušna analiza, za kar so potrebne izkušnje s percepcijo, poučevanjem in slušno analizo knjižnega jezika, kot tudi instrumentalna analiza, ki preverja slišano (prim. Žavbi 2013). Opisana norma mora biti tudi priučljiva. Naučljivost lahko opredeli predvsem profesor, ki se ukvarja s poukom govora, na vseh ravneh poučevanja – od najmanjših otrok v vrtcu do odraslih slušateljev v šolah govora na univerzi in na radiu – in potem preko učbenika ali opisa v kodifikacijskem priročniku preizkuša zapisano. Slušna analiza ne sme pomeniti, da opisujemo svoj govor ali govor svojih bližnjih, saj mora biti znanstvenik objektivni, kar je v zasebnem ali čustveno ekspresivnem izrazu oz. analizi zelo težko doseči. Sodobni čas nam omogoča več tehničnih možnosti, prav tako se je z razvojem fonetično-fonoloških raziskav povečala dostopnost literature, posnetkov javnega in zasebnega govora, možnost instrumentalnih fonetičnih raziskav, več je tudi raziskovalcev, ki se ukvarjajo s fonetično-fonološkimi raziskavami.

Vse ta metodološka raznovrstnost je bila vključena tudi v poglavje »Slovnični oris za pravopis« v Pravopisu 8.0 (2023), tudi pri opisu fonema /v/, ki je bil pred tem najtežavnejši fonem v slovenskem jeziku, kar je posledica razkoraka med pisnim in govorjenim jezikom, vključno z narečno raznolikostjo slovenščine. Člani Pravopisne komisije so na podlagi fonetično-fonoloških analiz, opazovanja govorjenih besedil in izgovora ter pripomb oblikovali predlog orisa in ga dali v razpravo, na kar smo v javni razpravi dobili kar nekaj konkretnih predlogov, povezanih z dejansko normo govorjenega jezika.

Na osnovi teh zapisanih teoretičnih predpostavk in dodatne teoretično-instrumentalne analize v tem članku lahko torej predstavimo eksaktnejši opis izgovora črke ⟨v⟩ – pisni jezik (od konkretne pisne predloge do učenja branja in pisanja v šoli ter tudi kasneje) je namreč osnova vsakega pripravljenega ali manj pripravljenega javnega nastopa. Deloma je utemeljitev predstavljena tudi v besedilu Komentar k poglavju »Slovnični oris za pravopis«, 1. del: Glasoslovni oris (Tivadar idr. 2023).

Fonem /v/ zaradi odsotnosti premene po zvenečnosti pri njegovem izgovoru spada med zvočnike – zato fonetiki uporabljamo simbol za zobnoustnični zvočnik (aproksimant) /v/ –, ki ga glede na način artikulacije delimo na dva dela – zobnoustnični pedsamoglasniški [v] in dvoustnični nepedsamoglasniški izgovor ([v̥ oz. u]):

- (1) Pred samoglasniki se zvočnik /v/ izgovarja zobnoustnično: [viza, vata, vem ...]. Ta izgovor je zelo podoben klasičnemu zobnoustničnemu priporniškemu fonemu, nezvočniku, ki bi bil par nezvenečemu /f/, ki pa ga v slovenskem knjižnem fonološkem sistemu nimamo.

Zobnoustnično se fonem /v/ izgovarja tudi v vzglasnem korenskem položaju pred likvidama /l/ in /r/, kjer pa se lahko premenjuje tudi z nezložnim [u]:

[ulada, ureme]. Toporišič je to v sodobnem govoru izpričano zobnoustničnost, ki naj bi se govorila tudi na Dolenjskem (to je namreč zagovarjal tudi Škrabec, ki pa je večino časa deloval na Goriškem in v Ljubljani), zavračal:

Čak se u Dolenjskoj ispred početnog [r] govori [v] umjesto [w] i odanle je to prodrlo čak u književni jezik (barem u gramatiku i ortoepiju), ali nije opravdano, jer nije sistemsko.« (Toporišič 1961: 28)

Novejše raziskave (Tivadar, Gošte) kažejo dvojnično rabo pri vzglasnih korenskih vl- in vr-, in sicer [vládimir in vládimir] in [vrême in urême]. Ali je nekdanja kodificirana in sistemsko opredeljena izgovorna norma nad knjižno (javno) rabo oz. ali raje odtujimo izgovor in percepcijo od realne rabe, je vprašanje odločitve, soglasja določene skupnosti, ki govori ta jezik. Predlog Pravopisne komisije v *Pravopisu* je dvojnični izgovor ([vl²⁸-/ul- in vr-/ur-]; tip *vlada* in *vreme*).

(2) V vseh drugih nepredsamoglasniških položajih se fonem /v/ izgovarja dvoustnično – zaradi u-jevskega izgovora predlagamo zapis nezložnega izgovora s simbolom [u], zložni izgovor pa s samoglasnikom [u]. Pri tem pa sta pomembni predvsem dve položajni razliki in izgovor predloga v:

- (a) V zasamoglasniškem položaju se izgovarja t. i. polsamoglasniški in dvoglasniški nezložni [u] (besede *nov*, *siv*, *sivka*). Ta dvoglasniška varianta se izgovarja tudi pri fonemu /l/, o čemer pišeta tako Toporišič kot tudi Bezljaj. Zložni u pri tej dvoglasniški varianti ni možen.
- (b) V neobsamoglasniškem položaju se izgovarja nezložni [u], ki se lahko premenjuje z zložnim u: [kot usak/usak, moram uzeti/uzeti, predusəm/predusəm, oduzeti/oduzeti; dosti dərü/dərü].²⁹
- (c) Posebno mesto pri teh dvoustničnih variantah ima še predlog v, ki je med profesionalnimi govorniki (napovedovalci, novinarji, voditelji) zelo pogosto izgovorjen u-jevsko, in sicer kot zložni [u] ali pa nezložni [u] ([ulaseh/ulaseh]). Med drugimi govorniki se tudi v javnosti predlog v pogosto izgovarja zobnoustnično s polglasnikom ([və zimi]). Ta izgovor je v *Pravopisu* 8.0 odsvetovan.

Osnovna struktura in zakonitost izgovora fonema /v/ v slovenskem knjižnem jeziku je torej zobnoustnična (pred samoglasniki) in dvoustnična v nepredsamoglasniškem

28 Verjetno bo pri kodifikacijskem opisu zobnoustnične variante v novem pravopisu smiselno ohraniti zapis simbola, enak črki, čeprav zaznamuje nezvočnik in ne ustreza fonološkemu zapisu po transkripciji IPA. Vendar bo uporabnik tak zapis s črko lažje razumel.

29 V anketi med slavisti, izvedeni na Radiu Slovenija konec devetdesetih let 20. stoletja v službi za spremljanje javnega mnenja, je bil zložnoujevski izgovor pred likvidama *r* in *l* (torej [ulada], [ureme]) vedno omenjen med najpogostejšimi napakami (Tivadar 1999). V diplomskem (po bolonjski reformi magistrskem) delu Anite Gošte smo preko slušne analize prišli do zaključka, da je zobnoustnična varianta v tem glasovnem okolju zelo pogosto prisotna na radiih, vendar so šolani radijski napovedovalci izgovarjali tudi dvoustnično varianto.

položaju, ki pa v neobsamoglasniškem položaju pogosto prehaja v zložni u. Obvezni nezložni izgovor je za slovenski jezik značilen v položaju za samoglasnikom, ko se izgovarja t. i. fonetični dvoglasnik, zato temu izgovoru pravimo dvoglasniški [u]. Ta sistem načeloma upoštevamo tudi pri prevzetih besedah iz tujih jezikov, pri čemer pa se lahko pri lastnih imenih pojavi tudi citatni izgovor dvoglasniškega [u] pred samoglasnikom (tip *Juan* – [huan]).

Pomembno je omeniti še fonetično transkripcijo. Glede na aktualno preglednico IPA (Handbook of the IPA, 1993–) in izpričano samoglasniško (u-jevsko) naravo nepredsamoglasniških variant je možnost za zapis dvoustničnih variant v bistvu samo ena, in sicer zapis z [u] za izgovor »navadnega« zložnega u in zapis [u] za izgovor nezložnega u; za slovenščino je zaradi soglasniškosti in zaprtja govorne cevi nujno, tudi s simbolom, opozoriti na nezložnost. Zobnoustnično zvočniško varianto zapišemo s simbolom za zobnoustnični zvočnik (aprosimant) /v/.

Pretekli prikaz s simboli za zveneči ustnično-mehkonebni aprosimant ([w]) in nezveneči ustnično-mehkonebni pripornik ([ɱ]) je neustrezen, saj so frikativi oz. priporniki (angl. *fricative*) nezvočniki, prav tako za zvočnike niso značilni minimalni zvenečnostni pari. V fonetično-fonološki strukturi knjižnega jezika fonem /v/ tudi ne podlega zakonu regresivne asimilacije, značilne za nezvočnike. Fonem /v/ spada med zvočnike, tudi zaradi večje zvočnosti, pogosto v neobsamoglasniškem položaju prehaja celo med samoglasnike.

Na koncu je treba zaradi pogostega nerazumevanja pomena sinhronega glasoslovja (fonetike in fonologije) izpostaviti še pomen fonemske opredelitve in strukturiranja – fonem je namreč abstraktna opredelitev realnih zvočnih realizacij, ki se (med poševnimi oklepaji) poimenuje z osnovno varianto; ta je pri opredelitvi soglasnikov izgovorjena pred samoglasniki. Za fonem, zapisan s črko ⟨v⟩, je to simbol /v/, ki zaznamuje zobnoustnični zvočnik. In sodobna kodifikacija mora biti odraz realne norme kakovostnih javnih govorcev danes in v bližnji preteklosti, moramo pa jo stalno dopolnjevati in opisovati na osnovi novih besedil.

Naj za konec zaključim z naslednjimi Toporišičevimi mislimi iz njegove prve fonetične monografije (učbenika):

U skladu s praksom edicija Instituta za fonetiko Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a u cilju međunarodnog sporazumijevanja, daje se i ovdje međunarodna transkripcija, iako je u bilježenju nekih specifičnih naših glasova (na pr. č = [tʃ] ili označavanje naglasaka) zapravo manje prikladna od naše domaće. (Toporišič 1961: 17)

Iz tega sledi, da mora biti opisovalec slovenskega glasoslovja tako glasoslovec (fonetik), ki pozna in ustrezno prilagaja mednarodno terminologijo svojemu jeziku, kot tudi govorec slovenskega knjižnega jezika, ki spoštuje zakonitosti javnega govornega položaja in ne izhaja iz svojega osebnega prepričanja niti zasebnega govora. Osnovno vodilo mora biti skrb za uporabnika in naučljivost pravil nacio-

nalnozdruževalnega in nacionalnoreprezentativnega jezika, ki izhajajo iz dejanske rabe te jezikovne zvrsti, ki ni umetno ustvarjena na podlagi teoretičnih, celo neizgovorljivih ali zelo težko izgovorjenih variant v izoliranih besedah oz. zlogih s strani peščice izbranih predvsem teoretično pripravljenih govorcev, kot se je dogajalo v preteklosti.

LITERATURA

- Clark – Yallop – Fletcher 2007** = John Clark – Colin Yallop – Janet Fletcher, *An introduction to phonetics and phonology*, Blackwell Publishing, ³2007 (Blackwell textbooks in linguistics 9).
- Gošte 2012** = Anita Gošte, *Izgovor fonema /v/ v sodobnem medijskem govoru*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Handbook of the IPA 1999** = *Handbook of the International Phonetic Association: a Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge idr.: Cambridge University Press, 1999.
- Hočevar Gregorič 2015** = Mateja Hočevar Gregorič, Toporišičev prispevek k poučevanju slovenščine v naših šolah: pogled v preteklost in sedanjost, *Slovenščina v šoli* 18.2 (2015), 2–15, 70.
- Petek – Šuštaršič – Komar 1996** = Bojan Petek – Rastislav Šuštaršič – Smiljana Komar, An acoustic analysis of contemporary vowels of the standard Slovenian language, v: H. T. Bunnell – W. Idsardi (ur.), *Proceeding ICSLP '96*, University of Delaware, Applied Science and Engineering Laboratories – Alfred I. du Point Institute, 1996, 133–136.
- Pravopis 8.0** = Helena Dobrovoljc – Tina Lengar Verovnik – Nataša Jakop – Marta Kocjan Barle – Peter Weiss – Hotimir Tivadar – Janez Orešnik – Janoš Ježovnik – Luka Horjak, *Pravopis 8.0: pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo: glasoslovni oris*, https://fran.si/pravopis8/Poglavje/7/slovnici_oris (16. 4. 2023).
- Sicherl – Žele 2012** = Eva Sicherl – Andreja Žele, *Slovensko-angleški glosar jezikoslovnega izrazja*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, ¹2012.
- Srebot 1973/74** = Tatjana Srebot, Poskus kontrastivne analize slovenskega fonema /v/ z angleškim fonemom /v/, *Jezik in slovstvo* 19.3 (1973/74), 89–93.
- Srebot Rejec 1975** = Tatjana Srebot-Rejec, Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 23.3–4 (1975), 289–320.
- Srebot Rejec 1981** = Tatjana Srebot-Rejec, On the Allophones of /v/ in Standard Slovene, *Scando-Slavica* (Copenhagen) 27 (1981), 233–241.
- Srebot Rejec 1992** = Tatjana Srebot Rejec, Initial and final sonorant clusters in Slovene, *Linguistica* 32.2 (1992), 227–230.
- Srebot Rejec 1999/2000** = Tatjana Srebot Rejec, Spet o zvočniškem sklopu, *Jezik in slovstvo* 45.1–2 (1999/2000), 47–49.
- Šeruga Prek – Antončič 2003** = Cvetka Šeruga Prek – Emica Antončič, *Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce: knjiga in zvočna zgoščanka*, Maribor: Aristej, 2003.
- Šuštaršič – Komar – Petek 1995** = Rastislav Šuštaršič – Smiljana Komar – Bojan Petek, Slovene: illustrations of the IPA, *Journal of the International Phonetic Association* 25.2 (1995), 86–90.
- Tivadar 1999** = Hotimir Tivadar, Fonem /v/ v slovenskem govornem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 47.3 (1999), 341–361.
- Tivadar 2008** = Hotimir Tivadar, Vprašljivost nekaterih »večnih resnic« v govornem knjižnem jeziku – na primeru samoglasnikov, *Acta Universitatis Carolinae* (Praga) 11 (2008), 59–74.
- Tivadar 2010** = Hotimir Tivadar, Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo, *Slavistična revija* 58.1 (2010), 105–116.
- Tivadar 2012** = Hotimir Tivadar, Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost, *Slavistična revija* 60.4 (2012), 587–601.
- Tivadar 2018** = Hotimir Tivadar, Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga?, *Slavia Centralis* 11.2 (2018), 158–171.

- Tivadar 2023** = Hotimir Tivadar, Skladensjokofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961), v: Mojca Smolej – Mojca Schlamberger Brezar (ur.), *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*, Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023, 275–293.
- Tivadar – Batista 2019** = Hotimir Tivadar – Urban Batista, *Fonetika 1*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Tivadar idr. 2023** = Hotimir Tivadar idr., *Komentar k poglavju »Slovnici oris za pravopis« 1: glasoslovni oris*, 2023, <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Pravopis80/Slovniciioriszapravopis/Glasoslovnioris>.
- Toporišič 1961** = Jože Toporišič, *Slovenski jezik na pločama: izgovor i intonacija s recitacijama*, Zagreb: Jugoton, 1961 (Institut za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 9).
- Toporišič 1965** = Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor: Obzorja, 1965.
- Toporišič 1979** = Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 4*, Maribor: Obzorja, 1979.
- Toporišič 1991** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, pregledana in razširjena izd., Maribor: Obzorja, 1991.
- Toporišič 1994** = Jože Toporišič, *Slovenski jezik in sporočanje 1*, Maribor: Obzorja, 1994.
- Toporišič 1996** = Jože Toporišič, *Slovenski jezik in sporočanje 2*, Maribor: Obzorja, 1996.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, četrta, prenovljena in razširjena izdaja, Maribor: Obzorja, 2000.
- Toporišič 2003** = Jože Toporišič, Z združenimi močmi nad novi Slovenski pravopis, *Slavistična revija* 51.2 (2003), 159–175.
- Toporišič 2011** = Toporišič – samotni hodec skozi neprijazni čas (portret akademika Jožeta Toporišiča), scenarist Slavko Hren, Ljubljana: TV Slovenija, 9. 10. 2011, <http://4d.rtvlo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-program/118016271>.
- Žavbi Milojević 2013** = Nina Žavbi Milojević, Analiza odrskega govora: primer Bergerjeve uprizoritve *Hlapcev* (komentirana izdaja), *Slavistična revija* 61.4 (2013), 651–664.

SUMMARY

The Normative Aspect of Slovenian in the Third Millennium: Articulation, Perception, and Codification of the Phoneme /v/

This article presents theoretical and practical analysis of the phoneme /v/ in previous research and offers additional acoustic analyses. The labiodental pronunciation of the basic allophone before vowels in the same word was uncontroversial in principle from the perspective of standard pronunciation, and notation with [v] is suggested due to its sonorant nature. Based on the theoretical and instrumental analysis, it can be concluded that before consonants (and with the preposition <v> also before vowels) the pronunciation is syllabic u or the nonsyllabic bilabial vocalic allophone of the phoneme /v/, notated with the symbol [ū], which in IPA indicates a nonsyllabic u-like pronunciation. Before voiced consonants, a less vocalic voiced bilabial sonorant allophone, notated with [w], also occurs. The pronunciation of an unvoiced bilabial sonorant before unvoiced consonants, notated with [ɱ], was not confirmed through instrumental acoustic or auditory analysis; in isolated words, the inaudible unvoiced allophone can still be “pronounced,” but in clauses and in texts the pronunciation is vocalic, and usually syllabic. In addition, when examining the sonograms in the grammar *Slovenska slovnica* (1976–) for pre-consonantal [w] and [ɱ], which it defines as stop (unvoiced) allophones, no distinctive formants (not even F_0 and F_1 , which are also characteristic of sonorants) are evident. This sonogram character is most reminiscent of the least sonorous phoneme: a stop, without the “plosive” pronunciation phase. It can be concluded that an articulatory movement was specially prepared for this recording in the grammar, presumably in isolated words. However, as already mentioned, in the author’s more recent auditory and instrumental analyses, a vocalic—that is, u-like—pronunciation was detected in these cases.